

1970'LERİN İKİNCİ YARISINDA TÜRKİYE'DE SOSYALİZM VE KADIN: KADINLARIN SESİ DERGİSİ KARİKATÜRLERİ

Özlem AKKAYA*

ÖZ

Kadınların Sesi, Türkiye Komünist Partisi'nin farklı toplumsal kesimleri parti çizgisini izleyen demokratik kitle örgütlerinde bir araya getirme hamlesinin meyvelerinden İlerici Kadınlar Derneği'nin aylık süreli yayımıdır. Dergi neredeyse her sayısında özellikle kadınlarla ilgili ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi sorunların işlendiği karikatürlere yer vermiştir. Bu çalışma söz konusu karikatürleri Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında sosyalist bir kadın örgütünün toplumsal cinsiyetle ilişkili algı, düşünce, inanç ve değerlerinin yansıdığı metinler olarak ele almaktadır. İKD'nin "kadın sorunu"na yaklaşımının karikatürler üzerindeki etkilerini inceleyen çalışma, karikatürlerin kadınları temsil biçiminin başlıca iki açıdan kendi içinde çatışmalı olduğunu savunmaktadır. Öncelikle, karikatürler hâkim cinsiyet ideolojisine meydan okuyan unsurlar kadar onunla uzlaşan unsurlar içermektedir. Ayrıca karikatürlerde kadınlar arası sınıfsal ayrımları vurgulayan temsillerinin yanı sıra farklı toplumsal kesimlerden kadınları özellikle annelik kimliklerine seslenerek siyasete davet eden temsiller mevcuttur.

Anahtar kelimeler: kadın medyası, karikatür, sosyalizm, feminizm, İlerici Kadınlar Derneği

SOCIALISM AND THE WOMAN IN TURKEY IN THE SECOND HALF OF THE 1970S: CARTOONS IN THE MONTHLY *KADINLARIN SESİ*

ABSTRACT

Kadınların Sesi was the monthly published by the Association of Progressive Women, an off-spring of the Turkey's Communist Party's attempt at gathering different social segments within democratic mass associations following the party's line. The monthly covered cartoons addressing several social, cultural, economic and political problems particularly related to women almost in its each issue. This study treats the cartoons as texts reflecting the perceptions, thoughts, beliefs, and values concerning gender held by a socialist women's organization in Turkey in the second half of the 1970s. The study, which examines how the approach of İKD to the "woman question" informed the cartoons, argues that the way the cartoons represented women is internally contradictory in two main respects. First, the cartoons have both conflicting and compromising aspects with the gender ideology. Also, in addition to representations emphasizing class-based differences among women, the cartoons involved representations that invited women from different social segments to politics particularly by appealing to their maternal identities.

Keywords: women's media, cartoons, socialism, feminism, The Association of Progressive Women

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, ozlem.akkaya@yeditepe.edu.tr

GİRİŞ

Eril ideolojinin belirleyiciliğindeki ana akım basın karşısında muhalif duruşuyla kadın medyası, sadece günümüze ait olgu değildir. 19. yüzyıldan itibaren kadınlar bir yandan ana akım basında varlık kazanmak için çetin bir mücadele yürütürlerken diğer yandan alternatif medyalarını oluşturmuş, kendilerine ait yayın organları aracılığıyla seslerini duyurmaya, hak ve özgürlük taleplerini dile getirmeye çalışmışlardır. Kadınlar arasında okuma-yazma bilmeyenlerin oranının 1980'e kadar %45 gibi son derecede yüksek seyrettiği Türkiye'de (TÜİK, 2013: 59) 1978 itibariyle 25,000 gibi önemli bir tiraja ulaşan *Kadınların Sesi* de bu birikim içinde değerlendirilmelidir.

Dergi, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) "1973 Atılımı" kararının ardından benimsediği, farklı toplumsal kesimleri parti çizgisini izleyen demokratik kitle örgütlerinde bir araya getirme stratejisi çerçevesinde kurulan İlerici Kadınlar Derneği'nin (İKD) yayın organıdır. Dönemin en kitlesel sosyalist kadın derneği olan İKD, cinsiyet eşitsizliği meselesine çağdaş birçok sol/sosyalist örgüt gibi Ortodoks Marksist perspektiften yaklaşmıştır. Bununla birlikte TKP'nin söz konusu dönemde izlediği "ulusal demokratik cephe" stratejisi de İKD'nin meseleye bakışını etkilemiştir. Bu bağlamda, derneğin siyasi söyleminde, kadınlık deneyiminin anlamlandırılmasında belirleyici olan sınıf temelli çerçevenin yanı sıra, kadınlığı farklı toplumsal kesimlerden kadınları bir araya getiren ortak bir siyasi kimlik olarak tanımlamaya dönük bir eğilim izlenmektedir.

Soyut meseleleri somutlaştırarak ve dramatize ederek görsel bir anlatı şeklinde sunan ve anlatım dili mümkün olan en fazla sayıda okura en kısa sürede ulaşma hedefi tarafından belirlenen karikatür, Levent Cantek ve Levent Gönenç'in (2017: 64) belirttiği üzere sol ve sendikal hareketin "kültürel cephaneliği"nin en önemli unsurlarından olagelmıştır. *Kadınların Sesi* de neredeyse her sayısında kadınlarla ilgili toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi sorunların eleştirel ve büyük ölçüde didaktik bir çerçeveden işlendiği karikatürlere yer vermiştir. Karikatürün karmaşık ideolojik sorunları görece basit göstergelerle anlatmaya imkân tanıyan bir popüler ifade biçimi olması, onu hedef kitlesi okuma-yazma becerileri açısından dezavantajlı bir toplumsal grup olarak kadınlar olan bir toplumsal hareket için çok daha önemli kılmaktadır.

Thomas Milton Kemnitz (1973), kamuoyunu şekillendiren popüler tutumlar hakkında fikir edinebileceğimiz başlıca tarihsel kaynaklardan biri olarak karikatüre işaret eder. Kemnitz'in

(1973) öngörüsünden hareket eden bu çalışma, 1970'lerin ikinci yarısında toplumsal cinsiyetle ilişkili popüler algı, düşünce ve tutumların siyasi arenanın solundaki izdüşümünü *Kadınların Sesi* dergisi karikatürlerindeki kadınlık temsillerinde aramaktadır. Çalışmada, sosyalist bir kadın örgütü olarak İKD'nin "kadın sorunu"na yaklaşımının *Kadınların Sesi*'ndeki karikatürleri nasıl etkilediği ve bu karikatürlerin toplumsal cinsiyet ideolojisiyle nasıl eklemlendikleri tarihsel bir perspektiften incelenmekte, İKD'nin kadın kimliğini tanımlarken benimsediği farklı çerçevelerin izi karikatürlerde sürülmektedir. Bu doğrultuda, karikatürlerde kadınların hangi kimliklerle görünür oldukları, çeşitli kadınlık hallerinin nasıl anlamlandırıldığı ve kadınlar arası ayrımların nasıl betimlendiği İKD'nin feminizmle ilişkilenebileceği biçimi de dikkate alınarak eleştirel bir gözle değerlendirilecektir. Ayrıca karikatürlerin kürtaj hakkı gibi özellikle "kadınlara ait" olduğu düşünülen deneyim ve sorunları ele alırken nasıl bir yaklaşım benimsediği sorgulanacaktır. Kısacası, çalışma karikatürlerdeki kadınlık imgesinin çok parçalı yapısını ve hâkim cinsiyet ideolojisiyle çatışan ve uzlaşan yönlerini ortaya koyacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde, İKD'nin kuruluşuna giden tarihsel sürecin ana hatları özetlenmekte, ardından "kadın sorunu"na ilişkin Ortodoks Marksist yaklaşımın temel varsayım ve öngörülleri ve feminist hareketin özellikle "hane içi emek" nosyonu çerçevesinde bu yaklaşıma yönelttiği eleştiriler ele alınmaktadır. Ayrıca İKD'nin "kadın sorunu"na yaklaşımı ve bunun yayın organı *Kadınların Sesi*'ndeki yansımaları özgün tarihsel bağlamları içinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, karikatürün bir popüler kültür formu olarak ayırt edici özelliklerinin neler olduğu ve bu özellikleriyle bağlantılı olarak karikatürün toplumsal cinsiyet ideolojisiyle nasıl eklemlendiği tartışılmaktadır. Bu kapsamda, kadınların farklı tarihsel dönemlerde karikatürlerde temsil edilme biçimlerine ilişkin çeşitli örneklerin ışığında, karikatürün hâkim toplumsal cinsiyet rejimiyle uyumlu ve/veya çatışmalı anlamları taşıma potansiyeline işaret edilmektedir. Araştırma evrenine, örneklem seçimine ve izlenen metodolojiye dair bilgilerin verildiği bölümden sonra, *Kadınların Sesi* dergisindeki karikatürlerde yer alan kadınlık temsillerine ilişkin bulgular ortaya konularak, araştırma soruları bağlamında değerlendirilmektedir.

1970'ler, Türkiye solu hakkında kapsamlı bir tarihsel çalışma kaleme almış Ergun Aydınoglu'nun (2007: 48) ifadesiyle 1960'larda açılmış olan "Pandora'nın Kutusu"ndan yayılan siyasi ve sosyo-kültürel iklimin bütün Türkiye'yi kapladığı yıllardır. 1971 askeri müdahalesi, solun toplumsal saygınlığına darbe indirmekte başarısız olmuş, ülke 1970'lerin ikinci yarısına büyüyen ve güçlenen bir işçi sınıfıyla girmiştir. Sendikalı işçi sayısı 1963'te sadece 300,000 iken 1970'lerin sonunda yaklaşık 2 milyona ulaşmıştır (Savran, 2015: 295). Askeri müdahalenin ardından kurulan CHP-MSP koalisyonunun çıkardığı siyasi affin ivmesini arkasına alan çeşitli sol/sosyalist örgütlenmeler ise bu dönemde yine Aydınoglu'nun (2007: 329) deyiimiyle "devasa bir sol galaksi" oluşturmuşlardır.

1970'lerin ikinci yarısında solun artan popülerliğinin de etkisiyle, "kadın sorunu" hakkındaki kamuoyunda hem yeni sorular soran hem de eski sorunlara yeni yanıtlar arayan eleştirel bir söylem belirginleşir. Birsen Talay Keşoğlu'na (2010: 63) göre 1970'lerin ortalarına dek cinsiyet eşitsizliklerinin nedeni genellikle tutucu gelenek ve göreneklerde, dinsel etkilerde ve ekonomik az gelişmişlikte aranmış; "ezilen kadın" denilince akla gelen, kırsal bölgelerde dinin ve geleneklerin baskısı altında yaşayan eğitimsiz kadınlar olmuştur. İşçi kadın figürünün kadınların ezilmesinin sembollerinden biri olarak siyasi tahayyüle girmesi (Talay Keşoğlu, 2010: 64) ve çalışan kadınların üzerindeki evde ve işte karşılaştıkları beklentilerden doğan "çifte yük"ün politikleştirilmesi ise 1970'lerin ikinci yarısında mümkün olur.

Erendiz Atasü'nün (1998: 132) dikkat çektiği gibi, 1970'lerin başından itibaren Adalet Ağaoğlu, Sevgi Soysal, Nezihe Meriç ve Firuzan gibi kadın yazarlar modern, kentli kadın hikâyelerini anlattıkları eserlerinde "erkek yoldaşıyla omuz omuza mücadele eden devrimci kadın" temsiline de yer vermişlerdir. Devrimci kadın imgesi, artan sayıda kadının sol/sosyalist örgütler içinde siyasi yaşama katıldığı 1970'lerin ikinci yarısında çok daha gözle görülür olacaktır. Daha önce sosyalist hareketi böyleceği endişesiyle sumen altı edilmiş çoğu meseleyi gündemine taşıyan ve kadınların güçlendirilmesini hedefleyen projeler yürüten sol/sosyalist kadın örgütlerinin sayısı da dönem boyunca artar. Demokratik Kadınlar Birliği, Emekçi Kadınlar Birliği, Devrimci Kadın Dernekleri Federasyonları gibi dernekleri, örnekleri arasında

sayılabileceğimiz bu kadın örgütlerinin en kitlesel olanı yaklaşık 15,000 üyesiyle İKD'dir (Talay Keşoğlu, 2010).¹

Sol/sosyalist kadın örgütlerinin sayısındaki artış,² o zamana kadar ayrı bir kadın örgütü fikrine soğuk yaklaşmış Türkiye sosyalist hareketi içinde bir değişimin yaşandığında işaret eder. İKD'nin tarihi hakkında ayrıntılı bir çalışma kaleme almış Emel Akal'a (2008: 2016) göre TKP açısından bu yaklaşım farklılığında özellikle partinin izlemeye başladığı kitleselleşme stratejisi belirleyici olmuştur. Kuruluşundan itibaren uzun yıllar yer altında faaliyet göstermek zorunda kalmış olan TKP'nin Politik Bürosu, 24 Mayıs 1973'te İsmail Bilen'in Genel Sekreter seçilmesinin ardından bir "atılım" kararı alarak ülke içindeki örgütlenme faaliyetlerine hız vermiştir (Özcan, 2013). Parti bu kararı, "ulusal demokratik cephe" adını verdiği ve amacı sağcı Milliyetçi Cephe iktidarlarına karşı farklı toplumsal grupları ortak bir siyasi hareket etrafında bir araya getirmek olan siyasi stratejisi çerçevesinde alır (Maden-İş, 1977). TKP bu kapsamda memurlar, öğretmenler, üniversite öğrencileri, kadınlar gibi farklı kesimleri parti çizgisine yakın demokratik kitle örgütlerinde bir araya getirme çalışmalarına başlar. Bu demokratik kitle örgütlerinden biri ise 3 Haziran 1975'te kurulan İKD olacaktır.

Kurucularının ifadesiyle İKD, "bir grup kadının kendiliklerinden bir kadın örgütü kurma amacıyla bir araya gelmeleriyle başlayan bir girişim"den ziyade "TKP'nin içine girdiği yeniden örgütlenme atılımının bir parçası"dır. Ve TKP, "1975 yılına diğer komünist partileri gibi 'yandaş' bir kadın örgütüyle girme çabasıdadır" (*Ve Hep Birlikte Koştuk*, 2008: 15). Dernek, "tarlada, fabrikada, büroda, evde çalışan kadınların yığımsal örgütü" ve "kadınların günlük ekonomik

¹ Türkiye'de sosyalist kadın hareketinin ortaya çıkışı 1970'lerin ikinci yarısına ait bir olgu olarak görülse de aslında kadınlar sosyalist harekette her zaman aktif rol oynamışlardır. Bu bağlamda adı ilk anılması gerekenlerden biri 1920'de Bakü'de toplanan 1. Doğu Halkları Kurultayı'nda "kadınların çıkarlarını temsilen" konuşan ve medeni ve sosyal haklarda cinsiyetler arası tam eşitlikle birlikte tüm şehir ve köylerde kadın haklarını koruma komitelerinin örgütlenmesi taleplerini dile getiren Naciye Hanım'dır (İKD, 2013d[1976]: 51). Yine araştırmacıların ilgili dava dosyalarından edindiği verilere göre, 1951'deki TKP tutuklamalarındaki 167 sanıktan 18'i kadındır. 1971 askeri darbesini takiben açılan Türkiye İhtilalci İşçi ve Köylü Partisi davasındaki üç yüz küsur sanığın 30'u, THKP-C davasının 380 sanığından 38'i kadındır ve TİP davasının bir numaralı sanığı partinin genel başkanı Behice Boran'dır (Akal, 2008: 82 – 83). Türkiye'de sosyalist kadınların kurduğu ilk dernek ise 1969'da yılında faaliyete geçip 12 Mart darbesiyle kapatılan ve genel başkanlığını Türkiye sosyalist hareketinde saygın bir yere sahip olan Suat Derviş'in yaptığı Türkiye Devrimci Kadınlar Birliği'dir. Dönemin diğer sosyalist kadın örgütleri hakkında detaylı bilgi için bakınız Talay Keşoğlu, 2007 ve Kılıç, 1998.

² Bu gelişmede, Uluslararası Demokratik Kadınlar Federasyonu'nun girişimleriyle Birleşmiş Milletler'in 1975'i Uluslararası Kadınlar Yılı ve 1975–19785 arasını Uluslararası Kadınlar On Yılı ilan etmesiyle birlikte kamuoyunda kadın sorununa olan ilginin artması da rol oynamıştır. Nitekim İKD kurucuları BM'nin bu kararını derneğin kuruluş gerekçeleri arasında saymaktadırlar (İKD, 2013d[1976]: 55).

isteklerinin yanı sıra eşitlik, demokrasi, ilerleme ve barış için verdikleri savaşımın aktif savunucusu” (Gerçek, 2015: 62) olarak tanımlanmıştır. Amacı ise; “ülkemiz kadınlarına tanınmış sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kalmaması, günlük yaşamda somut olarak uygulanması ve geliştirilmesi için yasaların tanıdığı tüm olanakları kullanarak uğraşmak”tır (İKD, 1977: 1).

Ayşe Yazıcıoğlu’na (2010: 25) göre kurucularının çoğu kentli orta sınıf ailelerden gelseler de İKD’nin öncelikli hedef kitlesi işçi kadınlardır. Bu tercih, derneğin kampanyalarında ve propaganda faaliyetlerinde belirleyici olmuştur. Nitekim İKD’nin talepleri arasında eşit işe eşit ücret, her iş yerinde kreş, kadın çalışan sayısının 100’ü geçtiği işletmelerde emzirme odası bulunması, kadınlara yirmi yılda emeklilik hakkı, kadınların doğum izinlerinin uzatılması gibi istekler öne çıkmaktadır. Bununla birlikte İKD’li kadınlar çeşitli mahallelerde kreşlerin açılması, çocuklara ücretsiz süt dağıtılması, su, yol, telefon, kanalizasyon vb. alt yapı sorunlarının çözülmesi gibi yerel kampanyalar gerçekleştirmişlerdir (Akal, 2008: 172 – 174; Kılıç, 1998: 353). İKD’nin 1978 yılı itibariyle üyelerinin %32’sini oluşturan ev kadınlarına yönelik faaliyetleri ise onları pahalılık, enflasyon, kalitesiz gıda satışı vb. sorunlara karşı tüketiciler olarak örgütlemeye odaklanmıştır (Talay Keşoğlu, 2010: 76, 78).

İKD’nin 1976’da Ankara’da ve 1977’de CHP Kadın Kolları’yla birlikte İstanbul’da düzenlediği “Evlat Acısına Son Mitingleri”nin hem derneğin hem de Türkiye kadın hareketinin tarihinde ayrı bir yeri vardır. İKD, o yıllarda gündelik yaşamın bir parçası haline dönüşen siyasi cinayetlere karşı kamuoyu oluşturmak amacıyla kadınları “faşizme karşı mücadele”ye çağırmaktadır. Kadınlara “anneler” olarak seslenilmiş olması, derneğin kadınları hane içi rolleriyle tanımlayan muhafazakâr bir dile meylinin işareti olarak değerlendirilebilir. Nitekim on yılın sonuna doğru tırmanan siyasal şiddet, kadınlar adına dile getirilen özgürlükçü talep ve etkinliklerin derneğin gündeminde geriye itilmesini beraberinde getirmiştir. Derneğin kurucularından Saadet Özkal’ın (2005: 26) ifadesiyle, “Faşistlerin ortalıkta cinayet işlemleri siyasi ortamı iyice sertleştir[miş]... İKD de ‘kadın sorunu’ndan git gide uzaklaş[arak]... TKP’nin yan kuruluşu gibi hareket etmeye başla[mıştır].”

Kadınların, yaşamak için başkasının bakım ve ilgisine muhtaç kimse için gerçekleştirilen etkinlikler bütünü olarak tanımlanabilecek annelikle özdeşleştirilmelerinin, kadının çocuğuyla birlikte ev içi alana kapatılmasını meşrulaştıran ve dolayısıyla onu toplumsal yaşamda

ikincilleştiren bir anlayışa yol açtığı sık dile getirilmiştir. Öte yandan annelik kadın hareketinin tarihi boyunca kadınları siyasi olarak mobilize eden en önemli kimliklerden olmuştur. Nitekim 1970'lerin ikinci yarısından itibaren, Batılı feminist hareket içinde o güne kadar merkezi bir konum işgal etmiş cinsiyet eşitliği ilkesini sorgulayarak kadın ve erkek doğası arasındaki farklara vurgu yapan yaklaşımların gelişmesiyle birlikte, kadın ve annelik ilişkisi de farklı bir açıdan ele alınmaya başlamıştır. Sara Ruddick (1980) gibi kimi feminist düşünürler rekabet, savaş, baskı, üstünlük kurma gibi ataerkil değerlerle özdeşleşen erkeklere karşı kadınların doğurgan doğaları dolayısıyla daha dayanışmacı ve barışsever olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşım özcü eğilimi dolayısıyla bizzat feminist hareketin içinden yoğun eleştirilere maruz kalmışsa da Gözde Orhan'ın (2009: 98) belirttiği gibi, “toplumun geleceğini elinde tutan kişiler” ve özellikle “barışın özneleri” olarak kadınlara işaret ederek onları güçlendirici bir rol oynar. Nitekim İKD'li kadınlar da “Evlat Acısına Son” kampanyasının gerekçelerini açıklarlarken, “kadınlar için zayıf, güçsüz yaratıklardır, önce onlar sindirilir görüşünü işleyen burjuva düşüncesinin doğru olmadığını göstermek zorundayız” (İKD, 2013a: 259) diyerek, annelik kimliğiyle siyasete katılmanın kadınları güçlendirici yanını vurgulamışlardır.

Tüzüğünde “analığın topluma sosyal bir katkı olarak tanınması için çalışma”yı görevleri arasında sayan İKD'nin (1977: 1) özellikle “Evlat Acısına Son” kampanyası bağlamında Batılı feminist hareket içindeki söz konusu yaklaşıma yakın bir duruş sergilediği söylenebilir. Aslında derneğin talepleri de aynı dönemde Batı'da feminist hareketin dile getirdiği doğum kontrol araçlarına kolay erişim, ücretsiz kürtaj hakkı, ücretsiz ve eşit çocuk bakım hizmeti, eğitimde ve iş yaşamında fırsat eşitliği, eşit işe eşit ücret, medyada kadınları aşağılayan cinsiyetçi temsillerin son bulması (İKD, 2013c[1978]: 78 – 95) gibi pek çok taleple örtüşmektedir. Ancak İKD özellikle sosyalist hareketin içinden kendisine yöneltilen “yeterince devrimci olmamak” (Kılıç, 1998: 353) ve “feministlik” (Akal, 2008: 120) eleştirileri karşısında sık sık feminist olmadığını vurgulamak durumunda kalmıştır. Nitekim derneğin kurucuları İKD'nin kuruluş gerekçelerini sayarlarken, “geniş kadın kitlelerinin örgütlendiği bir kadın örgütü kurarak şimdiye kadar sosyete ve burjuva kadınlarının elinde oyuncak olmuş kadın sorununun artık gerçek sahiplerinin eline geçmesi için çaba göstermeyi” (İKD, 2013b: 21) görevleri saydıklarını söylemişlerdir.

İKD feminist hareketi hem “burjuva”lıkla hem de “kadın sorunu”nu kadın-erkek eşitliği meselesine indirgeyip kadınların kurtuluş mücadelesini diğer ilerici ve sol güçlerin

mücadelesinden koparmakla sert bir biçimde eleştirir (*Ve Hep Birlikte Koştuk*, 2008: 25). Derneğin Batılı feminist harekete yönelik diğer eleştirisi, kadınları “erkek gibi olma”ya teşvik etmesidir. İKD’li kadınlar, “Bu görüşün yanılttığı kadınlar kadın hakları, eşitlik ve özgürlük adına erkeklerle aynı helâyı kullanmak, özgürlüğü kısıtladığı gerekçesi ile sutyen takmamak ve erkekler gibi davranmak ve giyinmek için mücadele veriyorlar” diye eleştirdikleri feminizmi açıkça “sapkın” olarak nitelemekten geri durmamışlardır (“Kadınlar Hakkında Yanlış Görüşler,” 1975: 3).

Araştırmacılar, dönemin sosyalist kadın örgütlerinin “kadın sorunu”na genellikle Ortodoks Marksist çerçeveden yaklaştığına dikkat çekmişlerdir (Akal, 2008; Kılıç, 1998; Keşoğlu, 2010; Devocioğlu, 1988; Özkal, 2005). Kadın ve erkek doğası arasında net bir ayırım yapan ve sivil toplumu erkek doğasıyla özdeşleştirirken kadının yerinin evi, görevinin ise çocuk doğurmak olduğunu öne süren çoğu Aydınlanma düşünürünün aksine Karl Marx, insan doğasını belirleyici bir değer olarak kabul etmemiştir; insan bilincinin maddi koşullar tarafından belirlendiğine dikkat çekmiştir. Yine Marx’a (2009[1959]: 43) göre insanın insanı sömürmesinin temelinde kadınla erkek arası ilk iş bölümü bulunmaktadır. Ne var ki Marx, “kadın sorunu”yla doğrudan ilgilenmemiş, Marksizm’in meseleye yaklaşımını belirleyen temel metinlerden birini kaleme alan yakın çalışma arkadaşı Engels olmuştur. İlk defa 1884’te yayınlanan *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni* adlı eserinde Engels (2010[1962]: 232, 310), “tarihte kendini gösteren ilk sınıf çatışması erkekle kadın arasındaki çelişmenin karı-koca evliliği içindeki gelişmesiyle; ilk sınıf baskısı da dışı cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla aynı zamana rastlar” der. Bununla birlikte Engels’e (2010[1962]: 162 – 66, 296) göre kapitalizmde ücretli emeğin yaygınlaşması ve kadınların emek gücüne katılımıyla birlikte geleneksel aile tipi parçalanmakta ve hane içinde erkeğin iktidarı zayıflamaktadır. Yani kadınların ücretli emekçilere dönüşmeleri onların özgürleşmelerinin anahtarıdır. Nitekim Engels ve onu izleyen Marksist düşünürler işçi kadınların evde ve işte “çifte mesai” yapmak zorunda kaldıklarının farkında olsalar da kapitalizmin ataerkil ilişkileri erozyona uğratması anlamında oynadığı ilerici yönü vurgulamayı tercih etmişlerdir (Hartmann, 1979: 3). Çalışma yaşamına katılarak erkeklerden ekonomik olarak bağımsızlaşacak kadınlar, sosyalist devrim mücadelesinin saflarına dâhil olacaklardır. Hedefine genel anlamda sömürünün yok edilmesini koyan sosyalist devrimden sonra ise özel mülkiyet kurumunun lağvıyla aile radikal bir dönüşüme uğrayacak, hane içi emek kolektifleşecek, kadın-erkek eşitsizliği de son bulacaktır (Marx ve Engels, 2010[1969]: 80).

Marksist kuramda “kadın sorunu” denilince ilk akla gelen düşünürlerden olan August Bebel (1976: 12) de “kadın sorununun çözümlenmesi”nin “toplumsal düzen sorununun çözümlenmesi”nden geçtiğini söyler ve kadınların üzerlerindeki sömürünün son bulması için gerek duydukları ittifakı proletarya hareketi içinde bulacaklarını belirtir. Öte yandan Bebel feminist harekete hem çağdaşı hem de gelecek kuşaklardan sosyalist kadınlara göre daha ılımlı yaklaşmıştır. *Kadın ve Sosyalizm* adlı eserinde kadınların da “sınıf çizgilerinde birbirlerine muhalif” olmalarına karşın, “aralarındaki zıtlığın sınıf kavgasında birbirine muhalif olan erkeklerin arasındaki” kadar keskin olmadığını, kadınların “ortak hedefleri” olduğunu, hatta “ortak bir hedefe ayrı yollardan gittiklerini” (Bebel, 1976: 11) ifade etmiştir. “Erkeklerde olduğu gibi kadınların da sosyalizm yoluyla özgürlüğe kavuşmalarının bizzat kendi davaları olması gerektiği”nde ve dolayısıyla ayrı bir sosyalist kadın örgütlenmesi fikrinde ısrarcı olan Marksist siyasetçi ve düşünür Klara Zetkin (1980: 27) ise feminizm konusunda Bebel kadar “hoşgörülü” değildir. Zetkin (1980: 26), Lenin’i “özgürlük isteyen kadınları hatalı bir yol olan erkek ve kadın arasında bir savaşım yapılması yoluna sürükleyen feminist eğilimleri tümüyle reddettiği” ve “kadınları özgürlüğe kavuşturacak biricik yolun, güçlüklerle dolu ve dikenli olan sosyal proleter devrim yolu olduğunu gösterdiği” için kutlayacaktır.

Feminist düşünürler, Ortodoks Marksizm’in “kadın sorunu”na yaklaşımına getirdikleri eleştirilerde bu yaklaşımın kadınlar ve erkeklerin kapitalizme eşit koşullarda eklenmediklerini ihmal ettiğini, dolayısıyla farklı sınıflardan erkeklerin kadınların ezilmesindeki ortak çıkarlarına karşı “kör” olduğunu söylerler. Örneğin feminist ekonomist Heidi Hartmann’a (1979: 11) göre “kadınların kaynaklara erişimini ve cinselliğini denetleyerek, erkeklere kadınların emeğini... düzenleme imkânı veren” ataerki, geçmişin kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla ortadan kalkacak bir kalıntısı olmak şöyle dursun, kapitalizmle birlikte varlığını sürdürmüştür, hatta emek pazarının mevcut yapısı, kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik ilişkiyi pekiştirmektedir. Kadınlara ödenen görece düşük ücretler, onları erkeklere bağımlığa ve hane içinde erkekler pahasına karşılıksız çalışmaya mecbur kılmaktadır. Hem daha yüksek ücretler kazanan hem de hane içi emek sürecine katılmak zorunda kalmayan erkekler ise bu ilişkinin kârlı tarafında yer alırlar (Hartmann, 1976). Materyalist feminizmin öncülerinden Christine Delpy (1980[1970]: 23) ise “Baş Düşman” adlı çalışmasında benzer şekilde Marksizm’i ataerkinin bütün sınıfları kesen bir tahakküm ilişkisi olduğunu görmezden gelmekle ve kadınların

ezilmesine başlı başına bir sorun olarak odaklanmak yerine bunun proletarya için sonuçlarıyla ilgilenmekle eleştirmiştir.

Feminizmin yönelttiği eleştiriler karşısında, 1960'lardan itibaren çeşitli Marksist düşünürler, Marksizm'in kapitalist toplumsal ilişkileri açıklamakta kullandığı temel kavramları toplumsal cinsiyet açısından yeniden ele almışlar ve Marksist feminizm adlı hareketin öncüsü olmuşlardır. Feminist siyasetin teorik donanımının önemli bir parçasını teşkil eden hane içi emek nosyonu, bu dönemde Marksist feministlerin yürüttükleri tartışmaların da başlıklarından biri olmuştur. 1969'da yayınladığı *Kadınların Özgürleşmesinin Politik Ekonomisi* adlı çalışmasıyla Margaret Bernston bu kapsamda ilk akla gelenlerdendir. Marksist düşüncede "emek gücünün ertesi gün işe hazır hale gelebilmesi için yenilenmesi ve yeni işçi kuşaklarının üretimi" (Güneş, 2015: 3) olarak tanımlanan yeniden üretimin gerçekleştiği uzam olan aile, Bernston'a (1969: 2 – 3) göre, ekonomik bir birimdir. Ancak burada piyasa ilişkileri içinde gerçekleşenden farklı, pre-kapitalist bir üretim süreci söz konusudur. Kadınların hane içinde ürettikleri hizmet ve ürünler, piyasadaki metaların aksine değişim değerine sahip değildir, sadece kullanım değerleri vardır; kadınların toplumsal bir grup olarak sömürülmesinin temelinde yatan budur. Dolayısıyla kadınların özgürleşmelerinin koşulu, ev işlerinin ve çocuk bakımının sosyalizasyonu ile hane içi emek yükünden kurtulmalarıdır (Bernston, 1969: 8 – 9).

Delphy (1980[1970]: 26) Bernston ve benzeri Marksist feministlere yönelik eleştirisinde hane içi emeğin "değersiz" addedilmesinin nedeninin bu emeğin iddia edildiği gibi "üretken olmayan" doğası değil, tarihsel olarak kadınlar tarafından yerine getiriliyor olması olduğunu söyler. Yani, "ekonomik failler olarak pazardan dışlanan bizzat kadınlardır, emekleri değil." Delphy (1980[1970]: 34) ayrıca, evli kadınların hane içi emek koşullarını belirleyen eşlerinin zenginliği ve "iyi niyeti" olduğuna dikkat çeker. Bu bağlamda, üst sınıftan erkeklerle evli olan kadınların hane içi emek yükleri, gösterişçi tüketim pahasına hafiflemiş görünür. Ancak, Delphy'ye (1980[1970]: 35) göre, bu durum onları üst sınıfların üyesi yapmaz. Aksine, hane içi emeklerinin sömürülmesi anlamında ortak maddi konumları, bütün kadınları erkekler karşısında ayrı bir sınıf kılar. Delphy (1980[1970]: 36 – 37), evliliği kadınların sınıfsal konumunun temel göstergesi olarak kabul eden ve buradan hareketle "burjuva" kadınları sosyalist hareketin "düşman"ları addeden Marksistleri, hane içi emek sürecinin ataerkil doğasını ihmal hatta muhafaza etmekle suçlar. Buna örnek olarak ise, ilgili dönemde Avrupa'daki çeşitli komünist

partilerin “kadın sorunu”nun çözümünü, işverenlerin ve devletin çalışan kadınların annelik görevlerini yerine getirmelerini kolaylaştırıcı önlemler almasında görmesini gösterir.

İKD, kadınların kapitalist üretim sürecine eklenme sürecinde erkeklere kıyasla yaşadıkları dezavantajlara karşı duyarsız değildir. Örneğin derneğin “Neden Kadınlar Örgütü?” başlıklı broşüründe, “bir yandan bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler, kol emeğiyle kol gücünün önemini azaltarak kadın emekçiler için daha geniş ve çeşitli iş imkânları sağlamakta” denilmekte, diğer yandan “bu gelişmelerin kapitalist toplumdaki çoğu olumsuz sonuçlarından en çok zarar görenlerin yine kadınlar olduğuna” (İKD, 2013b: 18) dikkat çekilmektedir. Çünkü, “genel ve mesleki eğitimde yaşanan ayrımcılık nedeniyle mesleki becerileri en düşük işçiler” olan kadınlar, “otomasyonun yol açtığı işten çıkarmalardan da en çok etkilenenlerdir” (İKD, 2013b: 18). Yine de derneğe göre “kadınların kurtuluşu bir bütün olarak emeğin ve işçi sınıfının kurtuluşuna bağlıdır” (İKD, 1978: 25); bu yüzden İKD üyelerini “kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında, tüm çalışanların ortak çıkarlarını ve birliğini zedeleyecek davranış ve eylemlerden kaçınmak” (İKD, 2013b: 20) konusunda uyarmıştır. Bununla birlikte, kadınların içinde buldukları durumun nedeni “toplumsal üretimden dışlanmış” olmaları, çözümü ise kamusal hayata çıkmaları ve toplumsal emek sürecine katılmalarıdır (İKD, 1977: 14). Ne var ki Akal’a (2008: 137) göre İKD genellikle bu noktada durmuş ve sosyalizmde hane içi emeğin sosyalizasyonu meselesini açıkça telaffuz etmektan kaçınmıştır. “Analık toplumsal bir işlemdir; toplum ve onun adına devlet başta olmak üzere tüm örgüt ve kurumlar bu işlevi yerine getirmede kadınlara yardımcı olmak zorundadır” (İKD, 2013c[1978]: 87) diyen İKD, Delphy’nin (1980[1970]) yukarıda eleştirdiği Marksist anlayışın bir örneğini sergilemiştir. Derneğin kurucularından Zülâl Kılıç (1998: 353) bunda “hem topluma ters düşme korkusunun hem de solun tutucu ahlak anlayışının etkisi” olduğunu ifade eder. Mesele bir nevi “devrim sonrasına ertelenmiştir.” Öte yandan yine Kılıç’ın (1998: 353) ifadesiyle İKD’li kadınlar “devrimin kapıda olmadığını da” farkındadırlar. Dolayısıyla “mücadeleye bugünden başlamış” (Özkal, 2005: 25); kampanya faaliyetlerinde kadınların yeniden üretim sürecindeki yüklerini hafifletecek önlemlerle gündelik yaşamdaki sorunlarını çözmeye odaklanmışlardır.

Aile içi cinsiyet hiyerarşisinin kadınları erkekler karşısında ayrı bir sınıf kıldığı fikrinin İKD’ye genel anlamda yabancı olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin dernek, çağdaş Batılı feminist örgütlerden farklı olarak hane içi şiddet sorununu neredeyse hiç gündemine almamıştır. Talay

Keşoğlu'na göre (2010: 75) İKD'li kadınlar erkek şiddetine şüphesiz karşıdırlar, ancak bu meseleyi siyasallaştırmamışlardır. Bu tutum derneğin iç işleyişinde de etkili olur; Özkal'ın (2005: 25 – 26) ifadesiyle zaman zaman “İKD'li bir kadın kocasından dayak yediğinde kocaya yaptığının ayıp olduğunun söylenmesiyle” yetinilmiştir. Benzer şekilde, İKD dönemin çoğu Batılı feminist örgütü gibi ücretsiz kürtaj hakkını savunmuş olsa da bu konuda bir kampanya yürütmekten kaçınmıştır. Özkal (akt. Akal, 2008: 206) bununla ilgili olarak, “Kürtaj konusunda olayı hiç bedenimize intikal ettirmeden tamamen devlet katında sağlıklı ilgili olarak birtakım çözümler üretmişiz... Hep sorunların kıyısından dönmüşüz. Kürtaj serbest olmalı, devlet insanların ne kadar çocuk doğuracağına karışamaz, deyip bırakmışız” demiştir. Kılıç'a göre (akt. Akal, 2008: 207) İKD'li kadınların kürtaj konusunu bir kampanya haline getirmemelerinde “mahallelerdeki kadınların... ‘komünist kadınlar aile, karı-koca bilmez’ propagandasının etkisi altında kalarak [dernekten] uzaklaşabilecekleri” endişesi belirleyici olmuştur

Dahası, İKD, ürettiği propaganda içeriklerinde kadınların sınıfsal konumunu babaları ve eşleri gibi “bağlı oldukları” erkekler üzerinden tanımlamış ve “burjuva kadın”la “emekçi kadın” arasındaki farklılıkların altını kalın bir kalemle çizmiştir. *Kadınların Sesi* dergisinin Aralık 1978 tarihli 53. sayısından alınan “Kimin İçin Kadın Hakları?” başlıklı aşağıdaki metin, derneğin kadınlar arası sınıfsal ayrımlara yaklaşımını örnekler niteliktedir. Aksu Bora'nın (2008: 47) da belirttiği gibi, “bir ‘insanlık normu’ olarak erkeklik, kadınlar açısından hiçbir zaman ‘öteki’ olmamış,” kadınlık temsilleri kadını başka kadınlardan ayıran farklar üzerinden inşa edilmiştir; bu farklar ise genellikle kadınların gündelik yaşam pratiklerine ya da Bourdieucü anlamda “habitus”larına atıfla tanımlanmıştır. Öyle ki, farklı kadınlık temsilleri aynı zamanda farklı sınıfların statü göstergeleridir. Bu bağlamda, hâkim söylemlerde işçi sınıfından kadınlar genellikle akıllarıyla değil bedenleriyle özdeşleştirilmişler, Aydınlanma düşüncesinin kültür-doğa ikiliği çerçevesinde “doğa gibi kontrol edilmeleri gereken kaba saba varlıklar” sayılmışlar; burjuva sınıftan kadınlar ise kendi ötekilerini işçi sınıfı kadınlarında bulmuşlardır (Bora, 2008: 55 – 56). Ancak sosyalist kadın hareketi bu kadınlık temsillerini bir nevi tersine çevirmiştir. Artık güçlü ve sağlıklı bedeniyle emekçi kadın üretendir, “nazik, kırılgan ve güçsüz” burjuva kadını ise üretmediği halde tüketen. Sosyalist kadın hareketinin bir bileşeni olarak İKD, kadınlar arası sınıfsal ayrımları bir üretim-tüketim karşıtlığı üzerinden tanımlarken, aslında kadınların temsilinde hâkim olan ve onları değersizleştiren cinsiyetçi bir kalıbı kültürel hafızadan çağırmakta ve yeniden dolaşıma sokmaktadır: edilgen tüketiciler olarak kadınlar. Bu tutum ise

derneği Gaye Thucman'ın (1978) tabiriyle kadınların “sembolik imha”ına karşı mücadeleyi her zaman gündeminin ilk sıralarında tutmuş feminizmin karşısında konumlandırır.

Resim 1: İKD'nin kadınlar arası sınıfsal ayrımlara yaklaşımı

Kaynak: Kimin İçin Kadın Hakları? (1978). Kadınların Sesi. Sayı: 41, 22.

1980'lerden itibaren özellikle siyahî feminist düşünür ve aktivistlerin Batı feminizminin etnosentrik yaklaşımına getirdiği eleştirilerle birlikte, feminist harekette kadınlar arası ırk, etnisite, sınıf, yaş, cinsel yönelim vb. temelli ayrımlara ve iktidar ilişkilerine olan ilgi artar, tüm kadınları kapsayıcı genel bir “kadın” kategorisinin varlığı sorgulanmaya başlar. Feminizmin yaşadığı bu özeleştirici sürecini ele aldığı çalışmasında I. M. Young (1994: 733), kadınları belli ortak özelliklere sahip bir grup olarak tanımlamaya dönük her çabanın bir takım normalleştirmeleri ve dışlamaları içereceğine dikkat çeker ve bunun yerine toplumsal cinsiyeti aralarında geçişlilikler kadar çatışmalar da bulunan konumlardan müteşekkil bir dizi (*seriality*)

olarak düşünebileceğimizi ve bunun pragmatik-politik açıdan gerekli olduğunu söyler. Çünkü Young'a (1994: 737) göre kadınlar bir grup olarak hareket ettiklerinde, onları bir araya getiren şey sadece kadınlıkları olmayacaktır. Kadınlara yakınlık hissini veren aynı zamanda yaşamlarının sınıf, ırk, etnisite, din, yerleşim yeri, meslek gibi diğer somut detaylarıdır; dolayısıyla feminist siyaset aslında her zaman bir koalisyon siyaseti olmak durumundadır.

Bu perspektiften değerlendirildiğinde, kadınlar arası ayrımlar kadar ortaklıkların da inşası tarihsel bir mücadelenin ve müzakerenin konusudur. Hatta post-Marksist düşünürler Laclau ve Mouffe'tan (2001) hareketle bütün toplumsal hareketler gibi kadın hareketinin de olumsal bir doğaya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Eğer kadın kategorisinin işaret ettiği değişmez bir öz yoksa farklı kadınları kadın hareketinin şemsiyesi altında veya Laclau'nün (2014) deyiimiyle aynı "eşdeğerlilik zinciri"nde bir araya getiren, tarihsel olarak "ortak bir düşman"a karşı mücadele ediyor olmaları olacaktır. Laclau'nün öngörülerini doğrular şekilde, 1970'lerin ikinci yarısında İKD, farklı toplumsal kesimlerden kadınları özellikle "annelik" kimliği etrafında siyasete davet etmiştir; bu çağrı ise kadınlar arası sınıfsal ayrımlara yapılan vurgunun görece geriye atılmasını gerektirir. Ancak "burjuva kadın" imgesi, İKD'nin ortak bir siyasi kimlik etrafında bir araya getirmeye çalıştığı kadınların "öteki"si olmaya devam eder. Örneğin İKD'li kadınlar kreş kampanyası bağlamında kadınlara "analar" olarak seslenirken, "Bizler bir eli yağda bir eli bağda, çocukları dadıda, aklı modada, baloda kadınlar değiliz" (İKD, 2013e[1976]: 370) demişlerdir.

Derneğin bu yaklaşımının izini sürebileceğimiz başlıca uzamlardan biri, yayın organı *Kadınların Sesi* dergisidir. *Kadınların Sesi*, sahibinden sorumlu yazı işleri müdürüne, muhabirinden yazarına kadar tüm görevlerin bizzat kadınlar tarafından üstlenildiği, dağıtımının bizzat kadınlar tarafından yapıldığı bir dergi olması dolayısıyla Türkiye'de kadın basınının kilometre taşlarından biridir. Ağustos 1975'te yayın hayatına başlayan *Kadınların Sesi* beş yıl boyunca her ay aralıksız yayımlanmıştır. İlk sayısı 5,000 basılan derginin tirajı 8 Mart 1978'de Türkiye gibi kadınlar arasında okuma-yazma oranlarının düşük seyrettiği bir ülkede 25,000 gibi önemli bir sayıya ulaşmıştır. Mayıs 1977'ye kadar İKD'nin resmi yayın organı olan *Kadınların Sesi*, bu tarihten itibaren derneğin kapatılması halinde derginin varlığını sürdürmesine imkân vermek üzere bağımsız bir yayın organı olarak hayatına devam etmiştir. Nitekim Akal'ın (2008: 35) işaret ettiği üzere, İKD 1979 yılında sıkıyönetim tarafından kapatılmışsa da dergi 12 Eylül'e

kadar yayın hayatına devam etmeyi başaracak, hem propaganda hem de örgütlenme aracı olarak kullanılacaktır.

Dergide güncel siyasi gelişmeler önemli bir alan kaplamış, bununla birlikte başta emekçi kadınlar olmak üzere farklı kesimlerden kadınların karşılaştığı toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunlara düzenli yer verilmiştir. İşlenen temalar genellikle hayat pahalılığı, işsizlik, eğitim, sendikal ve sosyal haklar, alt yapı ve sağlık hizmetleri gibi kamusal hayata dair konulardır, hatta Özkal'a (2005: 25) göre dergi "her şeyi kamusal alanda bırak[mış]," ailenin cinsiyetçi ve eşitliksiz yapısını sorgulamaktan büyük oranda kaçınmıştır. Öte yandan dergide sadece kadınları ilgilendirdiği düşünülen anne-çocuk sağlığı, menopoz, kürtaj, doğum izni gibi konular da ele alınır. Özkal (2005: 33 – 34) bu tür içerikler hakkında şöyle demektedir: "Kadınlar, kendileriyle ilgili bir şey vermediğin sürece ilgilenmiyordu söylemlerimizle... Evde sırf kadına yönelik yazılar yazıyordum örneğin: 'parti yayını' diye kadınlara götürüyordum, çok hoşuna gidiyordu kadınların. Gerçek parti yayını okumuyordu, onu okuyordu." Ancak, yine onun ifadesiyle bu tür yazıların ortak bir kadınlık bilincini besleme potansiyeli söz konusu yıllarda değerlendirilememiştir: "Ama tabii bilincimizi açacak bir süreç olmadı o dönemde. Yoksa çok farklı bir noktada olabilirdi kadın hareketi bugün" (Özkal, 2005: 34).

TKP'nin ulusal cephe stratejisi bağlamında genel seçimlerde CHP'yi desteklediği 1977 yılından itibaren, kitleselleşme hedefinin partinin ve parti çizgisini izleyen sosyalist örgütlerin siyasi retoriği üzerindeki belirleyiciliği artar. Bu gelişmenin İKD'ye etkilerinden biri de, bir örgütlenme ve propaganda aracı olarak düşünülen *Kadınların Sesi*'nin tirajını yükselme kaygısının artan ağırlığıdır. Bu bağlamda yemek tarifleri, dikiş-nakış tarifleri ve ev işlerinin püf noktaları gibi konular da dergide yer bulmaya başlar. Hatta Kasım 1978'den itibaren benzer bir kaygıyla sayfa sayısı arttırılan dergide "Çocukların Sesi" adı altında çocuklara yönelik sayfalar hazırlanmış; mizah yazıları, bilmeceler ve televizyon eleştirileri yayımlanmıştır. İKD'nin kurucularından Gönül Dinçer editoryal stratejideki bu değişiklik hakkında "Bilerek yapılmadı. [Derginin] diğer bölümlerini okutabilmek için promosyon malzemesiydi bunlar" (akt. Akal, 2008: 147) demiştir. Dergide yemek tarifleriyle karşılaşan kadınlar, enflasyona ve hayat pahalılığına karşı tencerelerini alıp sokağa çıkmaya davet edilirler. Böylece Özkal'a (2005: 28) göre "ev kadınlığı kadınlığın doğal durumu olarak kabul edilmiş, ne var ki miting alanları da ellerinde tencereleriyle gelen bu kadınlarla dolup taşmış"tır.

Kadınların Sesi neredeyse her sayısında toplumsal ve siyasi gelişmelerin yanı sıra kadınların deneyimlerinin ve sorunlarının eleştirel ve büyük ölçüde didaktik bir çerçeveden işlendiği karikatürlere yer vermiştir. Karikatürün karmaşık ideolojik mesajları kolay anlaşılabilir göstergelere çevirerek ileten bir anlatı formu olması, onu özellikle eğitsel becerileri açısından dezavantajlı bir toplumsal grup olarak kadınlara yönelik siyasi retoriğin vazgeçilmez unsurlarından biri kılmıştır. İKD’li kadınların “kadın sorununu sınıfsal açıdan ele alan görüşleri en basit dilde ve somut sorunlardan hareketle” (İKD, 2013d[1976]: 65) aktaracak bir araç gördükleri *Kadınların Sesi* de karikatürün söz konusu ikna gücünden yararlanmaktadır. Derginin özellikle ilk sayılarındaki karikatürlerin büyük kısmı imzasızdır ve çekirdek kadronun elinden çıkmaktadır. Nitekim dergideki içeriklerin neredeyse tamamı imzasız yayımlanmaktadır. Akal’a göre (2008: 145) bu editoryal politikada dönemin sosyalist hareketinin bireysel kimlik ve beceriler yerine emeğin kolektif niteliğini vurgulama tercihi belirleyici olmuştur. Ancak 1970’lerin sonuna doğru tiraj arttırma kaygısıyla birlikte belirginleşen popülist dil, karikatürlere de yansır. Özellikle son iki yıl imzasız karikatürlerin kapladığı alan; Latif Demirci, İrfan Sayar, Ercan Akal, Ercan Ergönültaş, Behiç Pek gibi dönemin ünlü erkek çizerlerinin imzasını taşıyan ve mizah ögesini daha fazla ön plana çıkaran karikatürler pahasına azalır.

KARİKATÜR VE KADIN

Geçmiş antik dönemlere dayanan karikatürün sistematik bir tür olarak ortaya çıkışı 16. yüzyılı bulmuştur. Karikatür sanatının gelişiminde basının belirleyici bir rolü olmuş; baskı tekniklerindeki gelişmelerle karikatür ressamının tuvalerinden çıkarıp, Walter Benjamin’in (1988) ifadesiyle “mekanik yeniden üretim çağı”nın popüler sanatsal biçimlerinden birine dönüşmüştür. Karikatür “çizginin imkânlarından doğmuş yeni bir sanatsal arayış” (Lekesiz, 2003: 20) olduğu kadar anlam, düşünce ve duyguları geniş kitlelere ulaştıran önemli bir kitle iletişim formudur. Anlamı biçimin kendisinde yüklü bir metin olarak, kolay tüketilebilen ve kolay tüketilmesi için üretilmiş bir popüler kültür ürünüdür. Bu bağlamda karikatür, kişi ya da olayların en belirgin özelliklerini ön plana çıkarıp bu özellikleri abartılı şekilde sunarak güldürmeyi ve/veya düşündürmeyi hedefler. Dolayısıyla karikatür karesi, çeşitli stereotiplerin yeniden üretildiği ve onaylandığı, bu yönüyle beğenileri asgari müşterek düzeyinde biçimlendiren bir uzamdır. Ancak, bu yeniden üretim süreci sorunsuz ve çatışmasız değildir. Çünkü karikatür algılanan gerçekliğin boyutlarını bozarak alıcısını etkilemek üzere tasarlanmıştır; bu “bozguncu”

doğası, onun özgürlükçü potansiyelidir. Yani karikatür hem gerçekliğin belli bir tarzda algılanışını sağlamakta hem de bu algılayışın sınırlarını ihlal edebilmektedir. Bu özelliğiyle karikatür, Palmira Brummet'in (2003: 43) sözleriyle “bakan/okuyan için... kaos ile kültürün, eski ile yeni düzenin arabulucusudur.”

Marlene Mackie'nin (1990: 11) de dikkat çektiği üzere, karikatür toplumsal cinsiyet bağlamında ikili bir rol oynar. Bir yandan toplumsal normları ve standartları olumlayan bir metin olan karikatürün temel işlevi ataerkil statükonun ideolojik payandası olmaktır. Ancak, bu toplumsal denetim işlevinin yanı sıra, karikatürün eril tahakküme meydan okumaya yardımcı muhalif bir yönü de vardır. Yani karikatür cinsiyet ideolojisinin hem (yeniden) üretildiği hem de bozulmaya uğratıldığı bir popüler kültür ürünüdür. Karikatür öncelikle eril bakışın tüketimine sunulmuş bir metindir. İçindeki mizah ögesi; eril bakışa toplumsal dünyanın bütün olası “düzensizlikler”ine bunlar başka bir dünyada gerçekleşiyorlar gibi gülüp geçerek rahatlama imkânı verir. Hatta toplumsal cinsiyet rejimini eleştirme ve ti'ye alma iddiasındaki bir karikatür dahi kadın ve erkek stereotiplerini pekiştirici rol oynayabilir (Taş, 2015). Çünkü Cantek ve Gönenç'in (2017: 82) deyimiyle “oyuna 1–0 önde başlamak” isteyen, başka bir deyişle mesajını kısa sürede en geniş sayıda okura iletmek isteyen çizer, kadınları ya da erkekleri resmederken, okurların zihinlerindeki kalıplaşmış imgelerden hareket eder. Böylece, mevcut cinsiyet hiyerarşisinin keyfi ve adaletsiz değil, doğal ve makul görünmesini sağlar. Öte yandan karikatür, “norm”u aşırılıklarıyla temsil etme eğiliminden kaynaklanan “bozguncu” doğası sayesinde, bildiğimiz ve yaşadığımız gerçeklikten farklı bir gerçekliğin mümkün olduğuna işaret edebilir; dolayısıyla cinsiyet ideolojisinin büyümesini bozabilir ve değişimin mümkün olduğuna dair bir umudu besleyebilir.

Arjantin'de 1960'ların popüler karikatür karakterlerinden Mafalda'yı inceleyen Adriana Premat'ın (2015) da gösterdiği üzere, görünüşte “zararsız” olan bir popüler kültür imgesi, ülke tarihinin en anti-demokratik dönemlerinden birinde dolaşıma soktuğu toplumsal cinsiyet söylemleriyle kadın okurlarının hayallerine, özlemlerine ve çelişkilerine tercüman olabilir ve karşılığında iktidardakiler tarafından “yıkıcı” olarak değerlendirilebilir. Yine E. Michele Ramsey'in (2000) 1. Dünya Savaşı sırasında Amerikan süfrajet basınının önde gelen yayın organlarından *The Woman Citizen*'da yayımlanan siyasi karikatürleri incelediği çalışmasında dikkat çektiği gibi, karikatürün ikna potansiyeli, bizzat kadın hakları aktivistleri tarafından,

kadınların toplumsal ve siyasal olarak güçlendirilmesine hizmet edecek şekilde yeni bir “vatandaş” tanımının geliştirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında kullanılabilir.

Öte yandan, araştırmalar kadınların karikatürlere erkeklere nazaran daha az konu olduklarını ve genellikle cinsiyetçi stereotiplerle temsil edildiklerini göstermektedir. 1920’lerde Türk Kadınlar Birliği çatısı altında bir araya gelen kadınların oy hakkı için verdikleri mücadelenin rejim yanlısı gazetelerde kadınları aşağılayan bir dille ti’ye alındığı karikatür örneklerine Yaprak Zihnioğlu’nun (2003) *Kadınsız İnkılâp* çalışmasında rastlanabilir. Benzer şekilde Gökçe Başaran İnce (2015) Türkiye’de kadınların siyasal haklarını kazanmalarının dönemin editoryal karikatürlerindeki yansımalarını incelediği çalışmasında, kadınlara kamusal bir varlık edinme imkânı sağlayan bu tarihsel dönüşümün aynı zamanda ataerkil anlayışın yeni biçimlerini barındıran sosyal ve kültürel bir arka planı olduğunu gösterir. Nitekim kadınların oy hakkını kazanmalarının hemen ardından rejim yanlısı ulusal gazetelerde yayımlanan editoryal karikatürler, kadınların milletvekilliği mesleğinin gerektirdiği entelektüel becerilerden yoksun güzellik nesnelere olarak temsil edildiği cinsiyetçi klişelerle doludur. Ayrıca erken Cumhuriyet döneminin siyasi mizahında erkek politikacıların kadınsılaştırılmış figürler olarak temsilinin gösterdiği gibi (Cantek, 2011: 121–158), karikatürler “kadınsı” olmanın bizzat kendisini de hakaret olarak kullanabilir. Daha yakın döneme ilişkin benzer başka bir çalışmada Kanada ve Türkiye’nin ilk kadın başbakanlarının her iki ülkenin ana akım gazetelerindeki karikatürlerde nasıl temsil edildikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve başlıca altı cinsiyetçi stereotip tespit edilmiştir: vamp kadın, çocuksu kadın, ev kadını, akli havada kadın, otoriter kadın ve kavgacı kadın (Usluata ve Martin 2001).

Basın sektörüne farklı düzeylerde hâkim olan erkek egemen anlayışın yanı sıra, kadın çizerlerin mesleki açıdan dezavantajlı konumunun kadınların ve “kadın olma”nın karikatürlerde cinsiyetçi klişelerle temsil edilmesinde rol oynadığı söylenebilir. Kaldı ki, Semih Balcıoğlu’nun (1998) hazırladığı *Cumhuriyet’in 75. yılında Türk Karikatürü* kitabında adı geçen 121 karikatüristin sadece yedisi kadındır. Ancak, artık *Bayan Yanı* gibi kadrosu kadın çizerlerden oluşan ve genel söylemi itibarıyla hâkim cinsiyet ideolojisine muhalif karikatür dergilerinin var olduğu günümüzde, bu durum giderek değişmektedir. Hatta böyle bir değişimin başlangıcı, 1970’lerin sonunda dönemin en popüler karikatür dergisi olan *Gırgır*’da yayımlanmaya başlayan ve sadece kadın çizerlerin çizimlerinin bulunduğu “Biz Bıyıksızlar” adlı sayfaya götürülebilir (Seven, 2014: 25).

Gırgır'ın Türkiye'de 1970'lerin ikinci yarısında deyim yerindeyse mizahın ana akımını belirlemiş olması açısından da ayırt edici bir yönü vardır. Cantek ve Gönenç'e (2017: 62) göre dergiyi ön plana çıkaran özellikleri; sokaktaki insana, bilhassa orta ve orta-alt sınıflara ağırlık vermesi, devlet televizyonunun söyle(ye)mediklerini söylemesi, standartlaşmış üretim tekniğine uygun bir görsel ifade biçimiyle birlikte soyutlamalardan uzak, yazı ağırlıklı, açıklayıcı bir üslup kullanması olmuştur. Bununla birlikte, başlangıçta özellikle genç bekâr erkek okurlara hitap edecek şekilde hazırlanan dergide kadınlar genellikle cinsel arzu nesnelere olarak temsil edilirler (Cantek ve Gönenç, 2017: 175). Ancak *Gırgır*'ın tirajı arttıkça dolaşıma soktuğu kadın imgeleri de çoğullaşmış, hatta birbiriyle çatışır hale gelmiştir. Artık kapakta kadınları cinsellikleriyle özdeşleştiren karikatürlerle karşılaşan okur, iç sayfalarda Hasan Bülent Kahraman'ın (1985: 61) ifadesiyle, "kadının... fabrika işçisi olarak sömürülmesine karşı çıkan, dayak yemesini kınayan karikatürler" görebilmektedir.

Dönemin karikatür ve siyaset ilişkisi açısından belirleyici özelliklerinden biri *Gırgır*'la birlikte ana akım mizah anlayışının giderek sola yaklaşırken, sol/sosyalist politik mizahın da *Gırgır*'a yaklaşmasıdır. Solun görsel repertuarında yer alan işçi tulumlu güçlü erkekler, çengel bıyıklı ülkücü komandolar, puro içen göbekli ve kel fabrikatörler gibi imgeler başta *Gırgır* olmak üzere dönemin mizah dergilerinde daha sık görülür olmuştur. Diğer yandan kitlesel eylem ve grevlerde duvarları ve pankartları *Gırgır*'ın çizgilerini anıştıran karikatürler (Şafak, 2015) süslemeye başlar. Bununla birlikte *Gırgır*'ın Cantek ve Gönenç'in (2017: 177) ifadesiyle "garibanlık" teması etrafında şekillenen popülist dili başta TKP olmak üzere kitleselleşme hedefindeki sol hareketlerin ürettiği politik mizahı büyük oranda etkilemiş, *Kadınların Sesi*'ndeki karikatürler de bu etkiden payını almıştır.

YÖNTEM

Araştırma kapsamında *Kadınların Sesi*'nin erişime kapalı Ağustos 1977 tarihli 24. sayısı hariç 1975 – 1980 yılları arasında yayımlanan bütün sayılarına Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'nın (TÜSTAV) kamuya açık arşivinden erişilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında derginin erişime açık toplam 60 sayısı taranmış, kadın karakterlerin bulunduğu ve bulunmadığı karikatürlerin yıllara göre sayılarıyla, imzalı ve imzasız olmak üzere karşılıklı oranları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, dergide yayımlanan toplam 190 karikatürün 125'inde kadın karakterlerin yer aldığı görülmüştür.

İkinci aşamada, söz konusu 125 karikatürde kadınların hangi kimliklerle görünür oldukları incelenmiş, bu kapsamda hem imzalı karikatürlerle imzasız karikatürler arasındaki hem de yıldan yıla farklılaşan eğilimlerin izi sürülmüştür. Araştırma kategorileri belirlenirken, karikatürlerin kadın karakterlerin toplumsal emek sürecindeki konumlarına ilişkin çeşitli işaretleri içerip içermedikleri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda karikatürlerde evinde ve/veya farklı mekânlarda çeşitli lüks tüketim davranışları sergileyen kadınlar; fabrika sahibi kadınlar; işçi önlüğü ve/veya çatkısı kullanan kadınlar; grev yapan kadınlar; fabrikada çalışan kadınlar; ofis işlerinde çalışan kadınlar; doktor, avukat, öğretmen, spiker vb. belli mesleklerin gerektirdiği görevleri gerçekleştiren kadınlar; tarlada ve/veya köyde çalışan kadınlar, ev işlerinde çalışan kadınlar gibi görsel göstergelerin yanı sıra, kadınların toplumsal emek sürecindeki konumunu vurgulayan “işçi, emekçi, burjuva, patron, memur, köylü, öğrenci, doktor, öğretmen” vb. yazılı ifadelerin bulunup bulunmadığına bakılmıştır. Karikatürler öncelikle kadınları toplumsal emek sürecindeki konumları çerçevesinde temsil eden ve etmeyen karikatürler olmak üzere iki kategoriye ayrılmıştır. Kadınları toplumsal emek sürecindeki konumlarına göre temsil eden karikatürler ise kullandıkları görsel ve yazılı göstergelerin ışığında, burjuva kadın, işçi kadın, köylü kadın, meslek sahibi kadın, memur kadın, ev işçisi kadın şeklinde sınıflandırılmıştır.

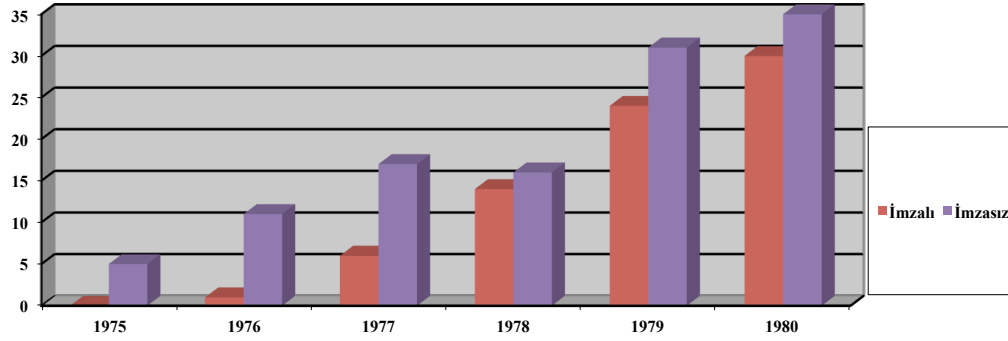
Bir sonraki aşamada, toplumsal emek sürecindeki konumları belirsiz kadın karakterlere yer veren karikatürlerde kadınlığın hangi sorun ve deneyimlerle ilişkili olarak farklı kesimlerden kadınları buluşturan ortak bir kimlik olarak tanımlandığına bakılmıştır. Bu, bize sosyalist bir kadın örgütü olarak İKD'nin kadınlık deneyiminin anlamlandırılmasında sınıf temelli bir çerçeveden hangi tarihsel uğraklarda uzaklaştığını ve derginin yayın çizgisinde kitleleşme stratejisi paralelinde yaşanan değişimin karikatürlerdeki kadın imgelerini etkileyip etkilemediğini göstermesi açısından önemlidir.

Ardından, kadınları toplumsal emek sürecindeki konumlarına göre temsil eden karikatürler arasında yer alan işçi ve burjuva kadın temsillerinin öne çıkan özellikleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda, hem toplumsal emek sürecindeki konumu belirsiz kadın hem de işçi ve burjuva kadın olmak üzere her üç kategoriye temsilen yargısal örneklem yöntemiyle seçilen karikatürler, sol/sosyalist kadın hareketinin “kadın sorunu”na yaklaşımının izini taşıyan metinler olarak eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur. İncelenecek karikatürlerin seçiminde, derginin farklı yıllarda yayımlanmış sayılarından imzalı ve imzasız örneklerin bulunmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, karikatürlerdeki “kadın” imgesinin inşasının müzakereye açık doğasını

göstermek amacıyla, örneklemede kadınlar arası sınıfsal ayrımların altını çizen karikatürlerin yanı sıra, kadınlığı farklı toplumsal kesimlerden kadınları çaprazlama kesen bir kimlik olarak betimleyen karikatürlere yer vermeye özen gösterilmiştir.

BULGULAR

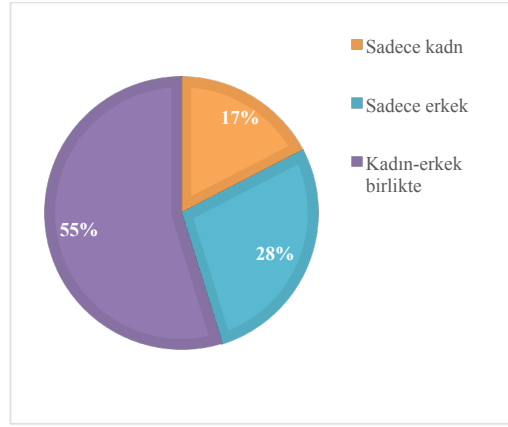
Kadınların Sesi'nin çevrimiçi erişime açık 60 sayısında toplam 190 karikatür yayımlanmıştır. Bunların imzalı ve imzasız olmak üzere yıllara göre sayıları Tablo 1'de verilmiştir.

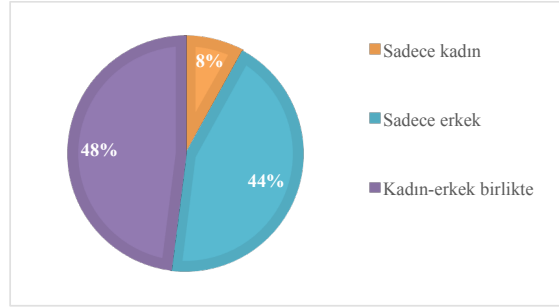
Tablo 1: Yıllara göre imzalı ve imzasız karikatür sayıları

Tablodan da görüleceği üzere, karikatürlerin sayısı her yıl artmıştır ve toplamda imzasız karikatürler büyük bir ağırlığa sahiptir. Öte yandan yayın çizgisinde tiraj kaygısıyla yaşanan değişimle birlikte, imzalı karikatürlerin oranı giderek yükselmiştir. İmzalı karikatürler 1975-1976 yıllarında yok denilebilecek kadar az sayıdadır. 1977 yılındaki karikatürlerin yaklaşık dörtte birini imzalıları oluşturmuşken, bu oran kalan üç yıl %50'ye yakındır.

Sadece kadın karakterlere yer veren, kadın ve erkek karakterleri birlikte temsil eden ve hiçbir kadın karakterin bulunmadığı imzasız ve imzalı karikatürlerin oranları sırasıyla Tablo 2 ve Tablo 3'te verilmiştir.

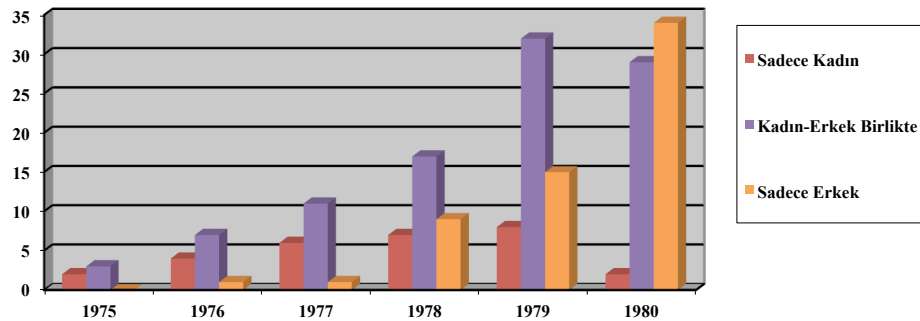

Tablo 2: İmzasız karikatürlerde kadın-erkek karakterlerin temsil oranları

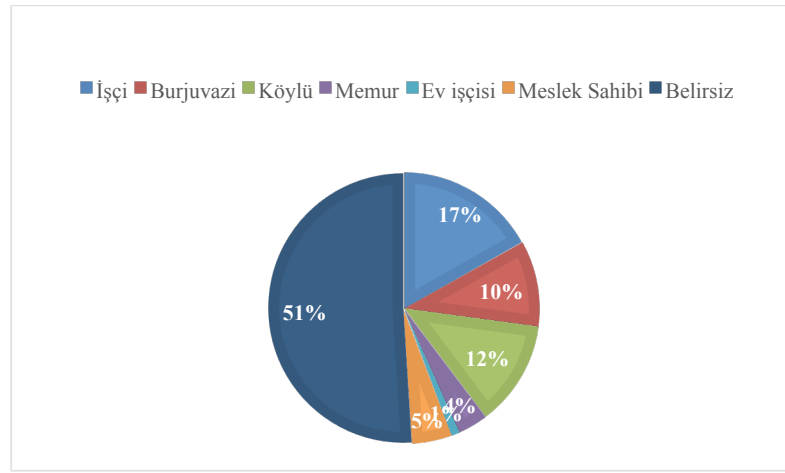
Tablo 3: İmzalı karikatürlerde kadın-erkek karakterlerin temsil oranları

İmzalı karikatürlerde, imzasızlara kıyasla erkek karakterlere yer verme eğilimi belirgindir. Dolayısıyla imzalı karikatürlerin sayısı artarken, kadınların karikatürlerde temsilinde görece bir düşüş yaşanmıştır, diyebiliriz. Nitekim aşağıda Tablo 4'te görüleceği üzere, sadece erkek karakterlerin bulunduğu karikatürlerin sayısı başlarda ihmal edilebilir düzeydeyken 1978 ve sonrasında çarpıcı biçimde artmış; 1980'de tüm karikatürler arasındaki oranları %52 olmuştur. Öte yandan aynı yıl yayımlanan karikatürlerin sadece %3'ünde kadın karakterler tek başınadır.

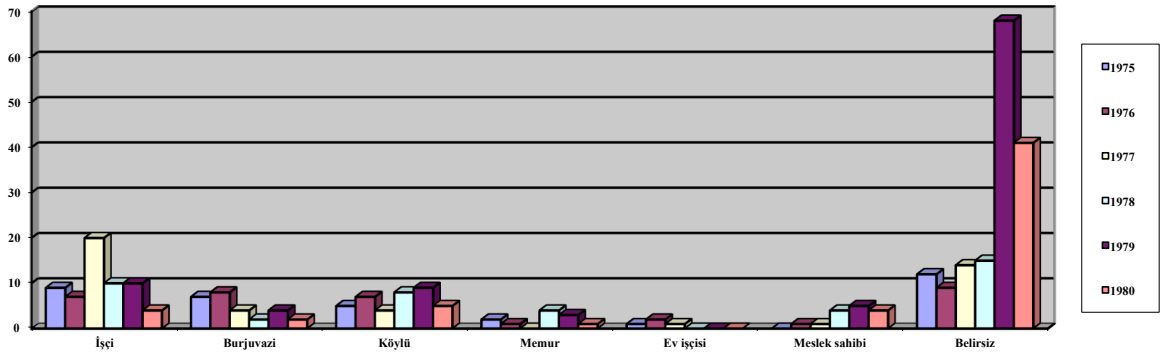
Tablo 4: Yıllara göre kadın-erkek karakterlerin temsiline ilişkin sayılar

Kadınlara yer verdiği tespit edilen 125 karikatürde toplam 317 farklı kadın karakter bulunmaktadır. Bu karakterler, bir önceki bölümde değinilen görsel ve yazılı göstergeleri taşıyıp taşıyamamaları ışığında işçi, burjuvazi, köylü, memur, meslek sahibi, ev işçisi ve toplumsal emek sürecindeki konumu belirsiz kadın olmak üzere yedi kategoriye ayrılmıştır. Karikatürlerde toplumsal emek sürecindeki konumu belirsiz karakterlerin önemli bir ağırlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Tablo 5'te görüleceği üzere toplamda bütün kadın karikatür karakterlerinin yarısı bu kategoriye girmektedir.

Tablo 5: Toplumsal emek sürecindeki konularına göre kadın karakterlerin oranları

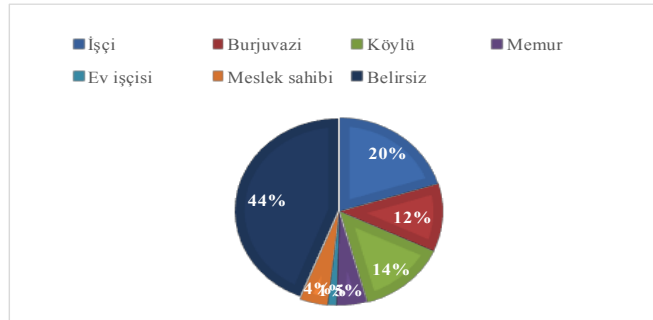
Tablo 6 ise bu ağırlığın on yılın sonuna doğru daha hissedilir olduğunu ortaya koymaktadır.³ Yani, derginin yayın çizgisinde yaşanan değişime paralel olarak, toplumsal emek sürecindeki konumu belirsiz kadın karikatür karakterlerinin görünürlüğü artmıştır.

³ Toplumsal emek sürecindeki konumu belirsiz kadın karakterlerin temsilinde 1980 yılına ait sayının düşüklüğü derginin bu yıl sadece sekiz sayı yayımlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

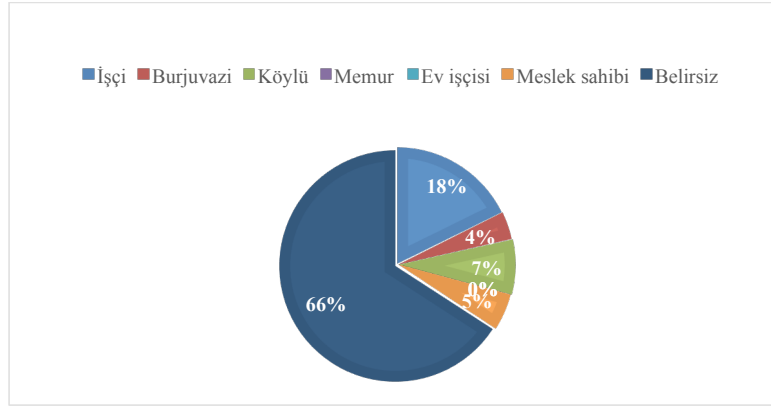
Tablo 6: Yıllara ve toplumsal emek sürecindeki konumlarına göre kadın karakterlerin sayıları

Tablo 7 ve Tablo 8 toplumsal emek sürecindeki konumları belirsiz olan kadın karakterlerin oranının imzalı karikatürlerde imzasızlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgu da yukarıdaki çıkarımla örtüşmektedir. Derginin yayın çizgisinde tiraj kaygısı belirleyici oldukça sayısı artan imzalı karikatürlerle birlikte, yalnızca kadın karakterlerin temsilinde nicel bir azalma görülmemiş; kadınlığın toplumsal emek sürecinden bağımsız bir kimlik olarak tanımlanmasına daha sık rastlanmıştır.

Tablo 7: İmzasız karikatürlerde toplumsal emek sürecindeki konumlarına göre kadın karikatür karakterlerinin oranları

Tablo 8: İmzalı karikatürlerde toplumsal emek sürecindeki konumlarına göre kadın karikatür karakterlerinin oranları

Çalışmanın bundan sonraki aşamasında toplumsal emek sürecindeki konumu belirsiz kadın, işçi kadın ve burjuva kadın temsilleri ayrı ayrı ele alınacaktır. Her kategoriyi temsilen, derginin farklı yıllarında yayımlanmış sayılarından seçilen imzalı ve imzasız örnek karikatürlerdeki kadınlık temsilleri eleştirel bir bakış açısıyla ayrıntılı olarak değerlendirilecek; kadınları resmederken kullanılan farklı çerçevelerin yanı sıra, söz konusu temsillerin hakim cinsiyet ideolojisiyle uyumlu ve çatışan yönleri ortaya konulacaktır.

TOPLUMSAL EMEK SÜRECİNDEKİ KONUMU BELİRSİZ KADIN TEMSİLLERİ

Kadın karakterlerin toplumsal emek sürecindeki konumlarının belirsiz olduğu temsiller, toplamda %51'le en sık karşılaşılan kategoridir. Bu oran imzalı karikatürlerde %66'ya çıkmaktadır. İster imzalı ister imzasız olsun bu tür karikatürlerde kadınlar öncelikle tüketici kimlikleriyle resmedilmişlerdir. Bu bağlamda en sık işlenen temalardan biri geçim sıkıntısıdır. Bu temanın ele alınışında kullanılan çerçevelerde yıllar içinde bir değişim olduğu sezilmektedir. Aşağıdaki iki örnekte görüleceği üzere, 1975'te yayımlanmış imzasız karikatürün odağında farklı toplumsal sınıflardan kadınlar arasında tüketim pratikleri dolayısıyla sembolize edilen sosyo-ekonomik eşitsizlik vardır. Fakat 1980 yılından alınan imzalı karikatür örneğinde, kadınlar arası sınıfsal farklılaşma vurgusu kaybolmuştur; bu kez eleştiri oklarının hedefindekiler siyasetçilerdir. Ve başlarda çaresizliklerinin altı çizilen kadınların yerini ellerindeki tavalarla öfkelerini siyasetçilere haykıran kadınlar almıştır.

Resim 2: Geçim sıkıntısı temalı imzasız karikatür örneği.

Kaynak: Böyle Gelmiş Böyle Gitmez (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 4, 3.

Resim 3: Geçim sıkıntısı temalı imzalı karikatür örneği.

Kaynak: Koraman, B. (1980). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı 56, 3.

Kadınların tüketici kimlikleriyle resmedildikleri karikatürlerde işlenen bir diğer tema, televizyon aracılığıyla yaygınlaşan tüketim ideolojisinin toplumsal etkileridir. Söz konuyu temayı işleyen aşağıdaki örnek karikatürler, “tuzağa kapılanlar” olarak öncelikle kadınlara işaret etmiştir. Üstelik bu temsillerde, kadınları aralarındaki sınıfsal farklılıklardan bağımsız olarak topyekûn “tüketim tutsakları” olarak etiketleyen bir söylem mevcuttur.

Resim 4: Tüketim ideolojisi temalı imzasız karikatür örnekleri.

Kaynak: Avcıla Para Akıtıyoruz (1980). Kadınların Sesi. Sayı: 55, 21-22.

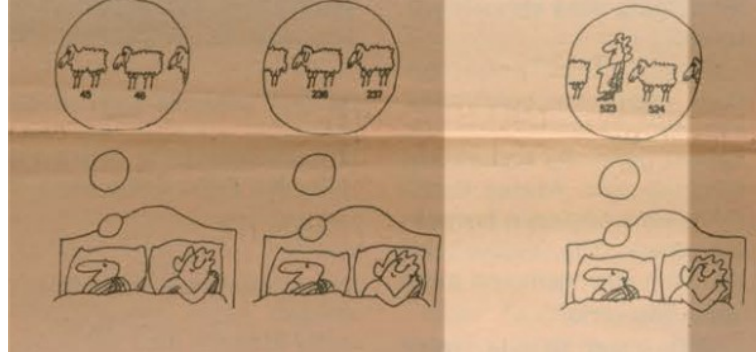
Aynı temayı işleyen aşağıdaki imzalı karikatürde “modaya uyan” kadın karakterin karşısında, “modayı uyduran” ve onu maniple eden erkek karakter yer alır. Yani nasıl ki işçiler burjuvazi tarafından sömürülüyorsa, kadınlar da erkekler tarafından sömürülmektedir; ancak bu sömürünün gerçekleştiği uzam üretim değil, tüketim alanıdır.

Resim 5: Tüketim ideolojisi temalı imzalı karikatür örneği.

Kaynak: Akyol, E. (1980). Giyimde Moda. Kadınların Sesi. Sayı: 55, 23.

1978 ve 1980 yıllarından alınan aşağıdaki iki imzasız örnekte de kadınların temsilinde sınıf odaklı bir çerçeve söz konusu değildir, bunun yerine kadınları hakir gören ve değersizleştiren cinsiyetçi ideolojiyi eleştiren bir dil ön plana çıkmıştır.

Resim 6: Cinsiyetçi ideolojiyi eleştiren imzasız karikatür örneği 1.

Kaynak: 23 Yılda 22 Çocuk Doğurdu (1978). Kadınların Sesi. Sayı: 39, 6.

Resim 7: Cinsiyetçi ideolojiyi eleştiren imzasız karikatür örneği 2.

Kaynak: Ben Halıma Önem Veririm (1980). Kadınların Sesi. Sayı: 55, 24.

Karikatürlerde anneliğin temsiline de sınıfsal farklılık vurgusuna yer vermeyen örnekler rastlanmıştır. 1979 tarihli aşağıdaki iki imzasız karikatür “Sigara İçmenin Hamilelere Zararları Nelerdir?” ve “Çocuk Eğitiminde Dayak Cennetten mi Çıkmadır?” başlıklı eğitici yazılarla birlikte yayınlanmıştır. Bu karikatürler sınıfsal konumlarından bağımsız bir şekilde bütün kadınlara seslenmekte, onlara nasıl anne olmaları gerektiğini dikte etmektedir.

Resim 8: Annelik temalı imzasız karikatür örneği 1.

Kaynak: Sigara İçmenin Hamilelere Zararları Nedir? (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 42, 24.

Resim 9: Annelik temalı imzasız karikatür örneği 2.

Kaynak: Çocuk Eğitiminde Dayak Cennetten mi Çıkmadır? (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 42, 24.

Siyasi cinayetleri konu alan aşağıdaki karikatür örneğinde ise “faşizme karşı duyarsız” olan bir annenin, oğlunun siyasi bir katliam sonucu hayatını kaybetmesi nedeniyle yaşadığı dönüşüm işlenmiştir. Karikatürde diğer örneklerde olduğu kadın karakterlerin toplumsal emek sürecindeki konumlarına ilişkin belirgin işaretler bulunmamaktadır. Bununla birlikte, ilk karelerde saç bakımına özen gösteren bir kadın olarak resmedilen karakter, son karede zihinsel ve fiziksel bir dönüşüm geçirmiş, annelik ise farklı toplumsal kesimlerden kadınları buluşturan ortak bir siyasi kimliğe dönüşmüştür.

Resim 10: Siyasi cinayetler ve annelik temalı karikatür örneği 1.

Kaynak: Bana Dokunmayan Yılan Bin Yıl Yaşamasın (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 43, 2.

Kadın karakterler tüketim ve annelik dışında barış temalı karikatürlerde toplumsal emek sürecindeki konumları belirsiz bir şekilde resmedilmişlerdir. 1977 yılından alınan aşağıdaki imzalı örnekte barışseverliğe “kadını” bir değer olarak sahip çıkılmış, hatta “geleneksel kadın işi” sayılan bir faaliyet, kadının siyasi bir özne olmasının sembolüne dönüştürülmüştür. Bu temsilin kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılıkları olduğu gibi kabul ederek, buradan doğduğu düşünülen deneyim ve değer farklılaşmasını olumlayan feminist yaklaşımla dirsek teması içinde olduğu söylenebilir.

Resim 11: Barış ve kadın temalı imzalı karikatür örneği.

Kaynak: Kok (1977). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı: 27, 2.

İŞÇİ KADIN TEMSİLLERİ

İşçi kadın temsilleri hem imzasız hem imzalı karikatürlerde en sık rastlanan ikinci kategoriye oluşturmaktadır. Bu temsillerin yıllara göre izlediği seyirde 1977’de çarpıcı bir artış görülmektedir. Nitekim Türkiye’de işçi hareketinin hızlı bir yükseliş ivmesi yakaladığı 1960-1980 arasında 1977, hem greve katılan işçi sayısının hem de grevde kaybolan iş günü sayısının en fazla olduğu yıldır (Petrol-İş, 1988: 148).

İşçi kadınlara yer veren karikatürlerde fabrikalardaki ağır çalışma koşulları, emek mücadelesi, geçim sıkıntısı, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve işçi kadınların siyasi mücadelelere katılımı gibi temalar işlenmiştir. Bunlar arasında ağır çalışma koşullarını ve emek mücadelesini konu edinenlerin belirgin bir ağırlığı bulunmaktadır. Bu karikatürlerde genellikle kadın ve erkek işçilerin “mücadelelerinin ortak olduğu” vurgulanmıştır. Ancak doğum izni gibi işçi kadınların yaşadıkları özgül sorunlar da ele alınmıştır.

Aşağıdaki imzasız bant karikatürün ilk karesinde göbekli ve kel bir erkek olarak resmedilen patron daha “uysal” oldukları düşüncesiyle kadınları istihdam etmeyi tercih etmektedir. Birbirleriyle dertleşen üç kadın işçiden biri geçim sıkıntısı ve işini kaybetme korkusuyla greve katılmaktan çekinmektedir. Kadın işçiye grevin gerekliliğini anlatan erkek işçi, onu “aydınlatan özne” konumundadır. “Korkuların ve mücadelelerin ortak olduğu” ifadesiyle işçiler arasında cinsiyete dayalı bir ayrımın olmadığı mesajı verilmektedir. Nitekim bir sonraki karede kadın ve erkek işçiler yan yana grev yapmaktadır. Ancak erkekler kadınlardan sayıca fazladır ve onlar yumruklarını kaldırıp slogan atarlarken kadınların başları öne eğiktir. Son karede ise patronla pazarlık masasındaki işçi temsilcileri görülür. Patronun tam karşısında bir erkek işçi oturmaktadır. Erkekler, çocuklar için okul yardımı ve kreş talep ederlerken, kadın işçi temsilcilerinin talebi ücret zammı ve doğum iznidir. Dile getirdikleri talepler açısından kadın ve erkek işçiler arasında cinsiyet temelli bir ayrıma gönderme yapılmamıştır. Ne var ki, diğer karelerde kadın işçiler erkekler tarafından bilinçlendirilmeyi bekleyen edilgen kimseler resmedilmişlerdir.

Resim 12: Emek mücadelesi temalı imzasız karikatür örneği. **Kaynak:** Ayşe'nin Çalıştığı HASTAŞ Fabrikası'nda Grev Kararı Alındı (1976). Kadınların Sesi. Sayı: 9, 2-3.

Aşağıdaki örnekte kadın işçiyi sendika toplantısına davet eden yine bir erkek işçidir. Ancak kadın, “çocuk bakmak, yemek pişirmek, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak” gibi sorumlulukları dolayısıyla sendika toplantısına gitmekte zorlandığını ifade etmektedir. Bu karikatürde, toplumsal yaşamdaki kadın-erkek eşitsizliğinin arka planında hane içindeki cinsiyetçi iş bölümünün bulunduğu işaret edilmektedir. Ancak, sorgulamanın hedefinde doğrudan bu mesele yer almaz. Bunun yerine okurun dikkati karikatüre eşlik eden alt yazıyla birlikte “toplumsal hayattaki eşitsizliğe” çekilir.

Resim 13: Cinsiyet eşitsizliği temalı imzasız karikatür örneği.

Kaynak: Ve Soframızdaki Yeri Öküzümüzden Sonra Gelen Kadınlar... (1976).

Kadınların Sesi. Sayı: 7, 2-3.

Talay Keşoğlu'na (2010: 75) göre 1970'lerde sosyalist hareket kadınları genellikle “grevlerin en zayıf halkası” olarak görmüş, kadınların bu konuda “uyarılmaları” gerektiğini düşünmüştür. *Kadınların Sesi*'nde de zaman zaman eşleri grevde olan kadınlara “kocaları eve döndüklerinde sofrayı hazırlamaları, kocalarının canlarını sıkacak konulardan bahsetmemeleri ve onları rahatlatmaları” tavsiye edilmiştir. Grevlerin yoğunlaştığı 1977 yılına ait aşağıdaki imzasız karikatür de eşi grevde olan bir kadının nasıl davranması gerektiğini didaktik bir dille anlatır. Bayram ziyaretlerini grev çadırında kabul etmesi salık verilen kadın, evin dışında ve emek mücadelesinin içindedir, fakat geleneksel kadınlık kodlarına uygun şekilde çocuğuyla birlikte çadırın önünde sandalyede oturmaktadır.

Resim 14: Grev temalı imzasız karikatür örneği.

Kaynak: Bayramı Nasıl Geçirdiler? (1977). Kadınların Sesi. Sayı: 27, 3.

İşçi kadınların çaresiz ve başkalarınca “aydınlatılmaya” muhtaç kimseler yerine toplumsal emek mücadelesinin aktif katılımcıları olarak temsil edildikleri örneklere de rastlanmaktadır. Aşağıdaki imzalı karikatürde işçi kadınlar, ilk karede vitrinde gördükleri lüks bir kadın kıyafeti karşısında çaresizdirler. İkinci karede ise grev gözcüsü kıyafetlerini kendilerini diken kadın karakterlerin yüzleri gülmektedir. Bu karikatürde yukarıdaki barış temalı örnekte olduğu gibi, “kadın işi” olduğu düşünülen bir faaliyet, kadının toplumsal emek mücadelesinin aktif katılımcısına dönüşmesinin dayanağı haline gelmiştir.

Resim 15: Grev temalı imzalı karikatür örneği.

Kaynak: Sayar, İ. (1977). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı: 27, 6.

Ancak bu tür bir temsilin imzalı karikatürlerin genel eğilimi olduğunu söylemek zordur. Nitekim bazı imzalı karikatürlerde kadın işçiler sadece yan karakterler olarak ve stereotipik özelliklerle kendilerine yer bulabilmişlerdir. Örneğin Türk Ceza Kanunu'nun sınıf temelli örgütlenme ve protestoları yasaklayan 141 ve 142. maddelerine karşı yapılan protestoları konu alan aşağıdaki karikatürde, yoğunlukla erkeklerden oluşan yürüyüş kortejinde görülebilen tek kadın işçinin cinsiyeti bedensel özellikleri ön plana çıkarılarak vurgulanmıştır.

Resim 16: Siyasal mücadeleler temalı imzalı karikatür örneği.

Kaynak: Demirci, L. (1978). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı: 33, 6.

1977 yılına ait aşağıdaki imzalı karikatür ise kürtaj hakkını konu edinmektedir. Bu karikatür, dergide kürtaj hakkını konu edinen tek örnektir. Karikatürde kürtaj hakkı, bütün kadınların ortak sorunu olarak beden siyaseti bağlamında değil, bir işçi kadının yaşadığı deneyim çerçevesinde ve geçim sıkıntısı temasıyla birlikte ele alınmıştır. Son karede “alacaklılar”ın karşısında “aileyi geçindiren” kişi olarak erkek vardır, kadın çocuklarıyla birlikte onun arkasında, çaresiz ve sessizdir. Yani kürtaj hakkı, tüm kadınları ilgilendiren bir mesele olmadığı gibi, aslında öncelikle “aile”yi ve dolayısıyla “baba”yı ilgilendiren bir meseledir. Bu haliyle karikatür, kürtaj hakkını savunarak bir yandan hâkim cinsiyet rejimine meydan okurken, diğer yandan kadını suçlayan ve “baba”yı kürtaj hakkının gerekliliğine ikna etmeye çalışan diliyle kurumsallaşmış cinsiyet ideolojisini yeniden üretmektedir.

başları hafifçe öne eğiktir. İlk kare, İKD'nin Batılı feminist hareketi mutlak anlamda reddetmediğini göstermesi açısından önemlidir. Türkiye'deki kadınların hak mücadelesi söz konusu olduğunda ise kadınlar ancak annelik rolleri ve mağdur konumları vurgulanarak siyasi önelere dönüşebilmişlerdir.

Resim 18: Siyasi mücadeleler temalı imzasız karikatür örneği.

Kaynak: 1975 Biterken Dünya Kadınları Ne Yapıyor? (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 5, 3.

BURJUVA KADIN TEMSİLLERİ

Burjuva kadın temsilleri toplamda karikatürlerdeki kadın kategorileri arasında dördüncü sıradadır. Ancak bu açıdan imzalı ve imzasız karikatürler arasında bir fark vardır. İmzalı karikatürlerde burjuva kadın, temsil edilen kategoriler arasında beşinci sırada yer alır. Bunun imzalı karikatürlerde sınıf eksenli bir çerçevenin imzasızlara kıyasla geri planda kalmasının yansıması olduğu düşünülebilir. Nitekim yukarıda Tablo 6'nın ortaya koyduğu üzere karikatürlerdeki burjuva kadın imgesinin görünürlüğü de imzalı karikatürlerin oranının artmasıyla ters orantılı şekilde azalmıştır.

Resim 19: Kadınlar arası sınıfsal ayrımlar temalı karikatür örneği 1.

Kaynak: Türkiye'de Kadınlar Yılı'nı Kim Nasıl Kutluyor? (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 2, 3.

Resim 20: Kadınlar arası sınıfsal ayrımlar temalı karikatür örneği 2.

Kaynak: Akşam 7'de Kim Nerede Ne İşte? (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 1, 2 – 3.

Resim 21: Kadınlar arası sınıfsal ayrımlar temalı karikatür örneği 3.

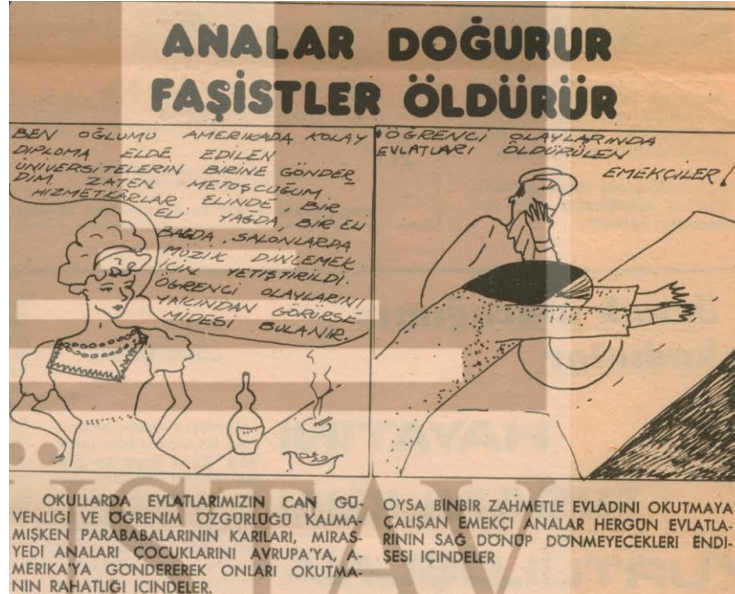
Kaynak: Tatil Benim Neyime? (1976). Kadınların Sesi. Sayı: 13, 4.

Burjuva kadın imgesinin inşasında, kadınların sınıfsal konumları eşleri, babaları gibi “bağlı oldukları” erkekler üzerinden tanımlanmış, siyasi ve toplumsal meselelere karşı umursamazlık ve lükse düşkünlük gibi stereotipik özellikler vurgulanmıştır.⁴ Ayrıca yukarıdaki örneklerde olduğu gibi farklı sınıflardan kadınların gündelik yaşam pratiklerindeki karşıtlığın altı çizilmiştir.

Kadınları anneler olarak “faşizme karşı mücadele”ye çağıran karikatürlerde kadınlar arası sosyo-ekonomik ayrımların önemi görece azalırken, burjuva kadın imgesi, farklı kesimlerden kadınları bir araya getiren ortak siyasi kimliğin ötekisi olarak resmedilmeye devam etmiştir. Aşağıda 1977 yılından alınan ilk örnekte annelik kadınları sınıfsal açıdan bölen bir deneyimdir ve “emekçi” kadın eşiyile birlikte ölen çocuğunun tabutuna sarılıp ağlamaktadır. “Para babalarının

⁴ Burjuva kadın, sadece iş yerinde doğum iznini konu alan bir karikatürde sermaye sahibi olarak üretim sürecindeki konumu çerçevesinde temsil edilmiştir. Bakınız “Doğum izni benim yasal hakkım değil mi?” 1979: 2.

karılarını” ve “mirasyedilerin analarını” temsilen okurun karşısına çıkan kadın karakter ise, oğlunu eğitim için yurtdışına göndermeyi planlamaktadır.

Resim 22: Siyasi cinayetler ve annelik temalı karikatür örneği 2.

Kaynak: Analar Doğurur Faşistler Öldürür (1977). Kadınların Sesi: 19, 3.

1977 genel seçimlerinden hemen önce yayımlanan bir sonraki örnekte ise kadın oy veren siyasi bir öznedir. Üstelik bu karikatür, karikatürlerde temsil edilen başlıca kadın kategorilerinin neredeyse hepsini bir arada bulabileceğimiz örneklerdendir: işçi kadın, köylü kadın, tüketici olarak kadın, burjuva kadın ve ev işçisi kadın. Son kareye kadar, kadın karakterlerin siyasi tercihlerini belirleyen cinsiyet değil sınıf kimlikleri olduğu mesajı verilmiştir. Oylarını verirken işçi kadınlar grev haklarını, köylü kadın taban fiyatlarını, tüketici olarak temsil edilen kadın hayat pahalılığını, ev işçisi kadın sigorta hakkını kazanmayı dikkate almaktadır. Son karede ise, anneliğe farklı toplumsal kesimlerden kadınları buluşturan bir siyasal kimlik ve kadınların oy renginde belirleyici bir faktör olarak işaret edilmiştir. Ancak bu uzamda burjuva kadına yer yoktur.

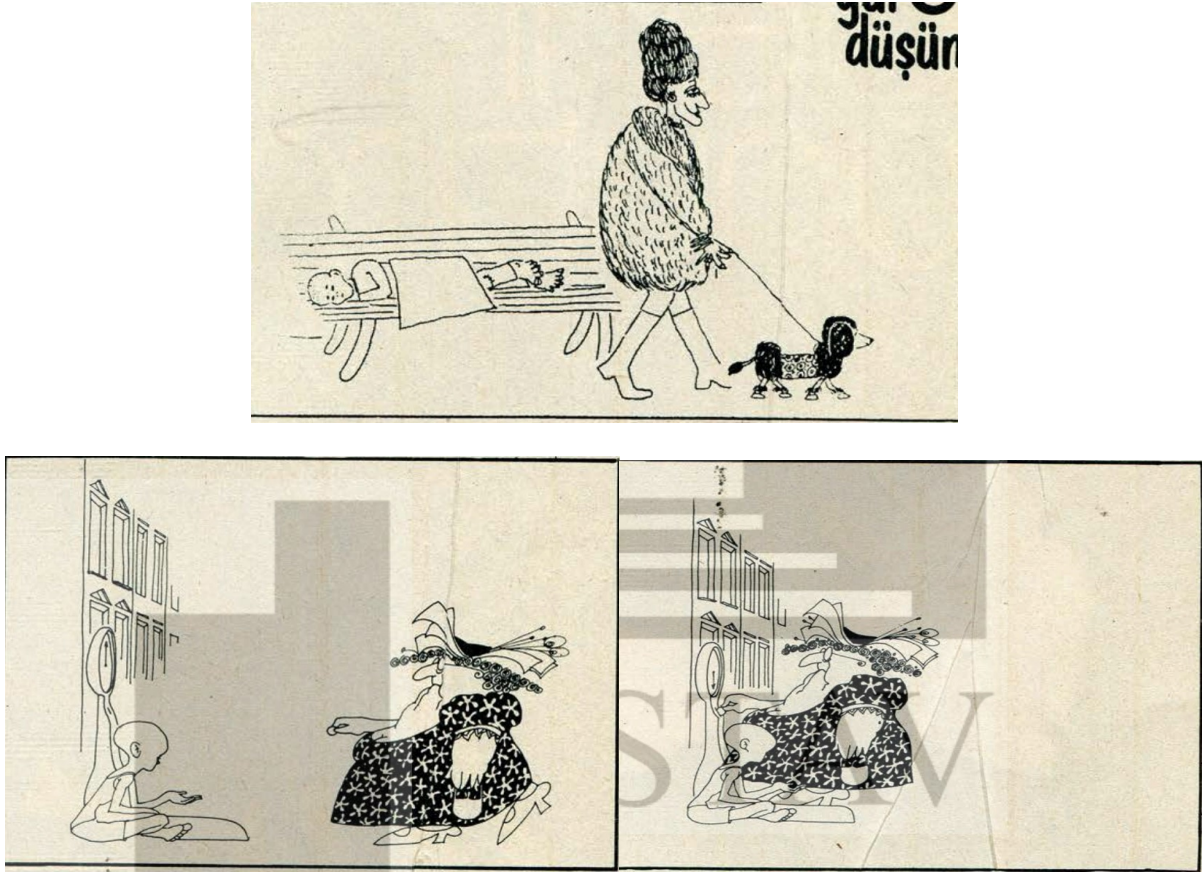

Resim 23: Seçim temalı karikatür örneği.

Kaynak: “Asker Senden,” Vergi Senden, Oy Senden, Senden Olmayanlardan Hesap Sorma Günü Geldi (1977). Kadınların Sesi. Sayı: 22, 3.

Burjuva kadın temsillerinde görülen bir diğer eğilim, burjuva kadın imgesinin kadınlar arası sınıfsal karşıtlıklara dikkat çekmenin yanı sıra, bir bütün olarak burjuvazi sınıfıyla toplumun geri kalanı arasındaki ayrımı vurgulamak üzere kullanılmasıdır. Bazı karikatürlerde, burjuvaziyi sembolize eden “kel ve göbekli erkek patron”ların yerini aşağıdaki örneklerde olduğu gibi lüks tüketim pratikleriyle ön plana çıkan ve toplumsal meselelere duyarsızlıkları vurgulanan kadınlar almıştır. Karşılarında ise, kadınlar arası sınıfsal ayrımları vurgulayan karikatür örneklerinden farklı olarak, toplumun alt sınıflarını temsilen bir erkek çocuk yer almaktadır.

Resim 24: Toplumsal eşitsizlik temalı imzasız karikatür örnekleri.

Kaynak: Gül Düşün (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 53, 31.

SONUÇ

Türkiye’de ana akım basın karşısında alternatif duruşuyla kadın basınının kilometre taşlarından olan *Kadınların Sesi*, 1970’lerin ikinci yarısında TKP çizgisinde hareket eden bir kadın örgütü olan İKD’nin yayın organı sıfatıyla, “kadın sorunu”nda Ortodoks Marksist yaklaşıma büyük ölçüde bağlı kalmıştır. Meseleyi sosyalizm mücadelesinden ayrı düşünmemiş ve feminizmi hem kadın hareketini sosyalist hareketten soyutlamakla hem de kadınları “erkek gibi olma”ya teşvik etmekle eleştirmiştir. Bununla birlikte İKD, siyasi söyleminde Marksizm’in hane içi emek nosyonu ve sosyalist devrim sonrasında ailenin yapısal dönüşümü konusundaki görüş ve öngörülerine değinmekten bilhassa kaçınmıştır. Bunun yerine, “çalışma yaşamıyla analığın bağdaştırılması” (İKD, 2013e[1976]: 371) amacıyla, çalışan kadınların hane içi emek yüklerini hafifletecek doğum izinlerinin uzatılması, ücretsiz kreşlerin açılması gibi önlemlerin talep edildiği kampanyalar düzenlemiştir. Derneğin kurucularına göre, kürtaj hakkı savunusunun bir

kampanyaya dönüştürülmemesinde olduğu gibi bu tercihte de “radikal” talep ve söylemlerle sosyalist hareketi bölme endişesi belirleyici olmuştur.

İKD, ataerkinin toplumsal üretim tarzından bağımsız, bizzat mücadele edilmesi gereken bir tahakküm ilişkisi olduğu ve bu bağlamda kadınların erkekler karşısında ayrı bir sınıf oluşturduğu fikrine de uzak durmuştur. Bu kapsamda, kadınların kimliklerini belirleyenin öncelikle toplumsal üretim süreci içindeki konumları olduğunu öne sürmüştür, kadınların sınıfsal aidiyetlerini ise eşleri, babaları gibi erkeklerin sınıfsal aidiyetleriyle özdeşleştirmiştir. Başlıca hedef kitlesi olan işçi kadınların “öteki”si olarak “burjuva kadın” imgesine işaret etmiş ve siyasi retoriğinde kadınlar arası sınıfsal ayrımları kadınların somut gündelik yaşam pratiklerine referanslarla vurgulamıştır. Ancak TKP’nin 1970’lerin ikinci yarısında izlediği ve özellikle 1977 genel seçimlerine giden süreçte daha yoğun bir şekilde altını çizdiği ulusal demokratik cephe stratejisi paralelinde, İKD de işçi kadınlar dahil farklı toplumsal kesimlerden kadınları ortak bir çatı altında buluşturmaya dönük bir söylem benimsemeye başlamış ve “annelik” bu kapsamda kadınları bir araya getirebilecek başlıca siyasi kimlik olarak belirlemiştir. Bu bağlamda, hem derneğin siyasi söyleminde hem de tirajı arttırma kaygısının daha yoğun bir şekilde hissedildiği dergide kadınların hane içi rollerini doğallaştıran görece muhafazakâr bir yaklaşımın işaretleri görülmeye başlamıştır. Ancak bu söylemin, kadınları aktif bir şekilde siyasete katılmaya davet ettiği ölçüde onları güçlendirici bir yanı da vardır. Öte yandan, derneğin kitleleşme hedefi her ne kadar kadınlara hitap ederken aralarındaki sosyo-ekonomik farkları görece ihmal etmeyi gerektirmişse de burjuva kadın imgesi, İKD için “öteki” olmaya devam etmiştir. Tüm bunlar, İKD’nin “kadın sorunu”na yaklaşımını başlıca iki açıdan kendi içinde çatışmalı hale getirmiştir. Bu yaklaşım, hakim cinsiyet ideolojisiyle hem uzlaşan hem de çelişen ve ona meydan okuyan unsurlar içermektedir. Ayrıca, kadınlar arası sınıfsal ayrımları vurgulayan temsillerin yanı sıra kadınlığın ortak bir varoluş biçimi olarak tanımlandığı temsillere de yer vermektedir.

İKD’nin “kadın sorunu” söyleminin ve bu söylemin kendi içindeki çatışmalı doğasının izlenebildiği başlıca uzamlardan biri *Kadınların Sesi* dergisinde yer alan karikatürlerdir. Karmaşık ideolojik sorunları somut ve basit göstergelerle ifade edebilme özelliğiyle karikatür, eğitsel becerileri açısından dezavantajlı bir gruba, kadınlara seslenen bir toplumsal hareket için başlıca retorik araçlarından biri olmuştur. Karikatürün bir taraftan statükoyu yeniden üretirken diğer taraftan onu bozulmaya uğratabilen bir metin olması ise onu İKD’nin “kadın sorunu”na

yaklaşımının hakim cinsiyet ideolojisiyle uzlaşma, müzakere ve çatışma uğraklarının izlenebildiği bir anlatı formuna çevirmiştir.

İKD'nin “kadın sorunu” söyleminin *Kadınların Sesi*'nde yayımlanan karikatürlerdeki izdüşümlerini ortaya koyan çalışmada, öncelikle çoğu dönemin ünlü erkek çizerlerine ait olan imzalı karikatürlerin, derginin çekirdek kadrosunun elinden çıkan imzasız karikatürler pahasına yıllar geçtikçe ağırlığının arttığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla, tiraj artırma kaygısıyla editoryal çizgisinde değişiklikler yaşayan *Kadınların Sesi*'nde, mizah unsurunun görece ön plana çıktığı imzalı karikatürler dergide giderek daha fazla alan kaplarken, kadınların karikatürlerdeki niceliksel temsilde de görece düşüş yaşanmıştır.

Bu tespitin ardından başlıca soru, karikatürlerin kadınları toplumsal emek sürecindeki konumlarına göre temsil edip etmedikleri olmuş ve kadın olmayı kadınların toplumsal emek sürecindeki konumlarından görece bağımsız bir kimlik olarak betimleyen karikatürlerin, özellikle imzalı karikatürler olmak üzere dergideki tüm karikatürler arasında belirgin bir ağırlığı olduğu görülmüştür. Kadınlar bu tür karikatürlerde genellikle anne ve tüketici kimlikleriyle ya da “barışın özneleri” olarak resmedilmişlerdir. Bununla birlikte, kadınları değersizleştiren cinsiyet ideolojisini doğrudan hedefine koyan karikatürler de mevcuttur. Bu temsillerin bazıları kadınları geçim sıkıntısı, tüketim ideolojisi, cinsiyetçilik vb. sorunlar karşısında edilgen ve çaresiz olarak göstermiş, bazılarında ise başta annelik olmak üzere geleneksel olarak “kadınlara özgü” kabul edilen değer ve pratikleri, kadınları siyasi faillere dönüştüren unsurlar olarak olumlayan bir yaklaşım benimsenmiştir.

İşçi kadın temsillerinde de bir yandan kadınlar, erkekler tarafından “aydınlatılmayı bekleyen” kimseler olarak resmedilmişlerdir. İKD ve Batılı feminist hareket içinde yer alan kadınları karşılaştıran örnekte olduğu gibi, İKD'li işçi kadınların annelik kimlikleri ve çaresizlikleri de çeşitli görsel işaretlerle vurgulanmıştır. Ancak diğer yandan, bu kadınlar emek mücadelesi veren ve kendileri için hak talep eden öznelerdir. Bu açıdan, karikatürlerin söylemi hâkim cinsiyet ideolojisiyle bir müzakere içindedir. Benzer bir müzakereye kürtaj meselesini ele alan tek karikatür örneğinde de rastlanmıştır. Karikatür, kürtaja ücretsiz erişimin tüm kadınlar için bir hak olarak tanınmasını savunmakla birlikte, konuyu beden siyaseti bağlamında değil, “doğum kontrolü konusunda bilgi sahibi olmayan” işçi bir kadının yaşadığı deneyim çerçevesinde ve geçim sıkıntısı temasıyla birlikte ele almıştır. Ayrıca karikatürde kürtaj hakkı

bütün kadınların ortak sorunu olmak yerine, aileyi, hatta “evi geçindiren kişi” olarak “baba”yı ilgilendiren bir sorun olarak temsil edilmiştir.

Karikatürlerdeki burjuva kadın temsilleri, kadınlar arası sınıfsal eşitsizliği vurgulayan bir araç işlevi görmüş ve bu temsillerde lüks tüketime düşkünlük, toplumsal ve siyasal sorunlara duyarsızlık gibi stereotipik unsurlar vurgulanmıştır. İşçi kadın ve burjuva kadın arasındaki farkların inşasında kadınların somut gündelik yaşam pratikleri referans kabul edilmiş, ayrıca işçi kadın üreten, burjuva kadın ise üretmeden tüketen olarak kodlanmıştır. Kadınların özellikle anneler olarak “faşizm karşıtı ulusal cephe” çağrısının muhatabı haline geldikleri karikatürlerde de burjuva kadın, “öteki” konumunu sürdürmüştür. Diğer yandan, bazı karikatür örneklerinde burjuvaziyi temsil eden “kel, göbekli erkek patronlar”ın yerini lüks tüketim davranışlarının ve toplumsal eşitsizlik meselesine karşı duyarsızlıklarının altı çizilen kadın figürleri almış; burjuva kadın imgesi sadece kadınlar arası sınıfsal ayrımları değil, bir bütün olarak burjuvazi sınıfıyla toplumun geri kalanı arasındaki farkları vurgulamanın aracına dönüşmüştür.

Kadınların Sesi 1980 sonrası feminist hareketin kendisine yönelttiği eleştirilerin aksine tamamen cinsiyet körü bir dergi olmamıştır. *Kadınların Sesi*, kadın olmanın toplumsal ve bireysel anlamı ve değeri üzerine düşünülen, tartışılan bir uzamdır; her şeyden önce kadınları “ellerindeki tavalarla” sokağa çağıran bir mecradır ve bu açıdan kadınların toplumsal ve siyasal olarak güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak dergi kadınları hayatlarının iplerini ellerinde tutan kimseler olarak tanımlamak üzere ileriye doğru attığı her iki adımda bir adım geri gitmiştir. Kadınlığı farklı kesimlerden kadınları buluşturan ortak bir kimlik ve siyasi failliğin temeli olarak tanımladığında, “burjuva kadınlar”ı bu kapsamın dışında tutmaya özen göstermiştir. Kitleleşme hedefi paralelinde daha baskın hale gelen okuru ürkütmeme kaygısının da etkisiyle, aile içindeki cinsiyet hiyerarşisini özgül bir mesele olarak doğrudan hedefine almaktan kaçınmıştır. Dolayısıyla karikatürlerin de ortaya koyduğu üzere, *Kadınların Sesi*’nin kadınlığa bakışı gözlerini hane içinden kaçırın, ama aklının bir köşesi hep orada takılı kalan bir bakış olmuştur.

KAYNAKÇA

23 Yılda 22 Çocuk Doğurdu (1978). *Kadınların Sesi*. Sayı: 39, 6.

1975 Biterken Dünya Kadınları Ne Yapıyorlar? (1975) *Kadınların Sesi*. Sayı: 5, 3.

Akal, E. (2008). *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması*. İstanbul: Tüstav Yayınları.

- Akşam 7’de Kim Nerede Ne İşte? (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 1, 2 – 3.
- Akyol, E. (1980). Giyimde Moda. Kadınların Sesi. Sayı: 55, 23.
- Analar Doğurur, Faşistler Öldürür (1977). Kadınların Sesi. Sayı: 19, 3.
- “Asker Senden,” Vergi Senden, Oy Senden, Senden Olmayanlardan Hesap Sorma Günü Geldi! (1977). Kadınların Sesi. Sayı: 22, 3.
- Atasü, E. (1998). Edebiyattaki Kadın İmgelerinde Cumhuriyetin İzdüşümleri. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. Ed. A B. Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı.
- Avuçla Para Akıtıyoruz (1980). Kadınların Sesi. Sayı: 55, 21-22.
- Aydinoğlu, E. (2007). Türkiye Solu (1960 – 1980). İstanbul: Versus Kitap.
- Ayşe’nin Çalıştığı HASTAŞ Fabrikasında Grev Kararı Alındı (1976). Kadınların Sesi. Sayı: 9, 2-3.
- Balcıoğlu, S. (1998). Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Karikatürü. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Bana Dokunmayan Yılan Bin Yıl Yaşamazın... (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 43, 2.
- Başaran İnce, G. (2015). The Depiction of Women’s Suffrage in Turkey in the Editorial Cartoons of the Era. Journal of Yasar University. Cilt: 10, Sayı: 37, 6381 – 6477.
- Bayramı Nasıl Geçirdiler? (1977). Kadınların Sesi. Sayı: 27, 3.
- Bebel, A. (1976). Kadın ve Sosyalizm. İstanbul: İnter.
- Ben Halıma Önem Veririm (1980). Kadınların Sesi. Sayı: 55, 24.
- Benjamin, W. (1988). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. Illuminations. Ed. H Arendt. Çev: Harry Zohn. New York: Schocken/Random House.
- Bernston, M. (1969). The Political Economy of Women’s Liberation. Monthly Review. Cilt: 21, Sayı: 4, 13 – 27.
- Bora, A. (2008). Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası. İstanbul: İletişim.
- Böyle Gelmiş Böyle Gitmez (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 4, 3.
- Brummet, P. (2003). İkinci Meşruyet Sanatında İmge ve Emperyalizm 1908-1911. İstanbul: İletişim.
- Cantek, L. - Gönenç, L. (2017). Muhalefet Defteri: Türkiye’de Mizah Dergileri ve Karikatür. İstanbul: YKY.
- Cantek, L. (2011). Şehre Göçen Eşek: Popüler Kültür, Mizah ve Tarih. İstanbul: İletişim.
- Çocuk Eğitiminde Dayak Cennetten mi Çıkmaz? (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 42, 24.
- Delphy, C. (1980)[1970]. The main enemy. Feminist Issues. Cilt: 1, Sayı: 1, 23 – 40.
- Demirci, L. (1978). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı: 33, 6.
- Devicioğlu, A. (1988). 1975 – 1980 Kadın Örgütlenmesi: Kaçırılmış Bir Fırsat. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 7: 2260 – 61. İstanbul: İletişim.

Doğum izni benim yasal hakkım değil mi? (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 44, 2.

Engels, F. (2010)[1962]. Origin of the Family, Private Property and the State. https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/origin_family.pdf. Erişim tarihi: 01.10.2018.

Gerçek, H. (2015). Özgün Bir Deneyim Olarak İlerici Kadınlar Derneği. Sosyalist Kadın. Sayı: 11, 61-67.

Gül Düşün (1979). Kadınların Sesi. Sayı: 53, 31.

Güneş, F. (2015). Toplumsal Yeniden Üretim ve Karşılığı Ödenmeyen Kadın Emeği. TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi. Sayı: 57, 2 – 9.

Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. Capital and Class. Sayı: 8, 1 – 33.

Hartmann, H. I. (1976). Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex. Signs. Cilt: 1, Sayı: 3, 137 – 169.

İKD (2013a). Faşizme Karşı İdeolojik Savaşım: Propaganda ve Ajitasyon Çalışmalarımız Nasıl Olmalıdır? İlerici Kadınlar Derneği (1975 – 1980): Kırmızı Çatkılı Kadınların Tarihi. Ed. M. Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İKD (2013b). Neden Kadınlar Örgütü? İlerici Kadınlar Derneği (1975 – 1980): Kırmızı Çatkılı Kadınların Tarihi. Ed. M. Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İKD (2013c)[1978]. II. Olağan Genel Kurulu (28 – 29 Mayıs 1978) Kararları. İlerici Kadınlar Derneği (1975 – 1980): Kırmızı Çatkılı Kadınların Tarihi. Ed. M. Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İKD (2013d)[1976]. I. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu (4 Temmuz 1976). İlerici Kadınlar Derneği (1975 – 1980): Kırmızı Çatkılı Kadınların Tarihi. Ed. M. Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İKD (2013e)[1976]. “Kreş” Kampanyası. İlerici Kadınlar Derneği (1975 – 1980): Kırmızı Çatkılı Kadınların Tarihi. Ed. M. Pervan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İKD (1978). II. Olağan Genel Kurulu Çalışma Raporu. İstanbul: İKD Yayınları.

İKD (1977). İlerici Kadınlar Derneği Tüzüğü. İstanbul: İKD Yayınları.

Kadınlar Hakkında Yanlış Görüşler (1975). Kadınların Sesi. Sayı: 3, 3.

Kahraman, H. B. (1985). Gülmemece. Sanat Olayı. Sayı: 45, 61.

Kemnitz, T. M. (1973). The Cartoon as a Historical Source. The Historian and the Arts. Cilt: 4, Sayı:1, 81- 93.

Kılıç, Z. (1998). Cumhuriyet Türkiye’inde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. Ed. A. Berktaş Hacımırzaoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı.

Kimin İçin Kadın Hakları? (1978). Kadınların Sesi. Sayı: 41, 22.

Kok (1977). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı: 27, 2.

Koraman, B. (1980). Karikatür. Kadınların Sesi. Sayı: 56, 3.

- Laclau, E. (2014). *The Rhetorical Foundations of Society*. London: Verso.
- Laclau, E. - Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lekesiz, Ö. (2003). *Çizgi Sanatında Dil ve Mesaj*. Ankara: Hece.
- Mackie, M. (1990). Who is Laughing Now? The Role of Humour in the Social Construction of Gender. *Atlantis*. Cilt: 15, Sayı: 2, 11 – 25.
- Maden-İş (1977). *Ulusal Demokratik Cephe*. İstanbul: Karaca Ofset.
- Marx, K. - Engels, F. (2010)[1969]. *Manifesto of Communist Party*. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>. Erişim tarihi: 01.10.2018.
- Marx, K. (2009)[1959]. *Economic and Philosophical Manuscripts of 1844*. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Economic-Philosophic-Manuscripts-1844.pdf>. Erişim tarihi: 01.10.2018.
- Orhan, G. (2009). Türkiye'nin Yakın Tarihinde Farklı Bir Öznellik Pratiği Olarak Annelik. *Praksis*. Sayı: 29, 107 – 154.
- Özcan, C. (2013). TKP Atılım Döneminde DİSK-TKP İlişkisi ve TKP'nin DİSK'te Etkin Olma Kanalları. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 128, 104 – 144.
- Özkal, S. (2005) İlerici Kadınlar Derneği. *Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri: Özgürlüğü Ararken*. Ed. D. Çakır. İstanbul: Amargi.
- Petrol-İş (1988). *Petrol-İş 1987 Yıllığı*. Ankara: Petrol-İş Yayınları.
- Premat, A. (2015). Popular Culture, Politics and Alternative Gender Imaginaries in 1960s and 1970s Argentina. *Studies in Latin American Popular Culture*. Sayı: 33, 41 – 56.
- Ramsey, E. M. (2000). Inventing Citizens during World War I: Suffrage Cartoons in the *Woman Citizen*. *Western Journal of Communication*. Cilt: 64, Sayı: 2, 113 – 147.
- Ruddick, S. (1980). Maternal Thinking. *Feminist Studies*. Cilt: 6, Sayı: 2, 342 – 367.
- Sayar, İ. (1977). Karikatür. *Kadınların Sesi*. Sayı: 27, 6.
- Savran, S. (2015). Halk İsyanının Sınıf Karakteri Üzerine Notlar. *Marksizm ve Sınıflar: Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri*. Eds. S. Savran - K. Tanyılmaz - E. A. Tonak. İstanbul: Yordam.
- Seven, A. (2014). Ülkemizde Kadın Karikatüristler. *Yaratıcı Drama*. Cilt: 9, Sayı: 17, 19-28.
- Sigara İçmenin Hamilelere Zararları Nedir (1979). *Kadınların Sesi*. Sayı: 42, 24.
- Şafak, C. (2015). Büyük Grev (1977) Duvar Karikatürü Üzerine Karikatürcü Canol Kocagöz'le Sözlü Tarih Kayıtları. <http://sendika62.org/2015/03/buyuk-grev-1977-duvar-karikaturleri-uzerine-karikaturcu-canol-kocagozle-sozlu-tarih-kayitlari-can-safak/>. Erişim tarihi: 31.03.2018.
- Talay Keşoğlu, B. (2010). 1970'lerin En Kitlesele Kadın Örgütü: İlerici Kadınlar Derneği. *Kültür ve Siyasete Feminist Yaklaşımlar*. Sayı: 12, 61 – 84.

Talay Keşoğlu, B. (2007). *Socialist Women's Organizations in Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Bođaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü.

Tatil Benim Neyime? (1976). *Kadınların Sesi*. Sayı: 13, 4.

Taş, G. (2015). Şeytan Ayrıntıda Gizli Olabilir Mi, Erdil Bey?

<https://feministlik.wordpress.com/2015/07/29/seytan-ayrintida-gizli-olabilir-mi-erdil-bey/>. Erişim tarihi: 15.03.2018.

Thucman, G. (1978). *Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media. Hearths and Home: Images of Women in the Mass Media*. Ed. G. Thucman, A. Kaplan Daniels - J. Benét. New York: Oxford University Press.

Türkiye'de Kadınlar Yılı'nı Kim Nasıl Kutluyor? (1975). *Kadınların Sesi*. Sayı: 2, 2.

TÜİK (2013). *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2013*. Ankara: TÜİK Matbaası.

Usluata, A. - Martin, M (2001) *Political Cartoons of Female Power: A Comparative Study of Canada and Turkey*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.

Ve Hep Birlikte Koştuk (2008). İstanbul: Açı.

Ve Soframızdaki Yeri Öküzümüzden Sonra Gelen Kadınlar... (1976). *Kadınların Sesi*. Sayı: 7, 2-3.

Yazıcıoğlu, A. (2010) *68'in Kadınları*. İstanbul: Doğan Kitap.

Yıldız (1980). İstenmeyen Gebelikten Kurtulma Uđruna Ülkemizde Her Yıl 60 Kadın Ölüyor. *Kadınların Sesi*. Sayı: 56, 14-15.

Young, I. M. (1994). *Gender as Seriality: Thinking about Women as a Social Collective*. *Signs*. Cilt: 19, Sayı: 3, 713 – 38.

Zetkin, K. (1980). *Lenin'in Bütün Dünya Kadınlarına Vasiyetleri*. İstanbul: Sorun.

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: İletişim.